

PAPER DETAILS

TITLE: Harem'de Sultan Efendiler: III. Mustafa'nin Kizlari Sah, Beyhan ve Hatice Sultanlar

AUTHORS: Sena Sezen Özen

PAGES: 216-235

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3249549>

Harem'de Sultan Efendiler: III. Mustafa'nın Kızları Şah, Beyhan ve Hatice Sultanlar*

Sultans in the Harem: III. Mustafa's Daughters Shah, Beyhan and Hatice Sultans

Sena Sezen ÖZEN¹

DOI: 10.59445/ijephss.1324019

Atıf / Cite: Özen, S. S. (2023). Harem'de sultan efendiler: III. Mustafa'nın kızları Şah, Beyhan ve Hatice Sultanlar, *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences*, 6(4), 216-235, <https://doi.org/10.59445/ijephss.1324019>

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale İlk Gönderim Tarihi / Recieved (First): 07.07.2023

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 09.08.2023

Lisans Bilgisi / License Information: Bu çalışma, Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. / *This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).*

İntihal Kontrolü / Plagiarism Checks: Bu çalışma, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / *This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.*

Özet

Osmanlı hanedan kızları olan sultan efendiler, harem hiyerarşisi içerisinde ayrıcalıklı, harem diğer tüm mensuplardan ayrı bir konumdaydılar. Sultan efendilerin, Avrupa saraylarındaki ve kraliyet ailelerindeki dengi ise prenseslerdir. Ancak Sultan efendilerin Avrupalı prensesler gibi, taht üzerinde herhangi bir hakkı ve iddiası bulunamamaktaydı. Zira tüm Müslüman devletler ve yönetimlerde olduğu gibi Osmanlı örneğinde de soy, erkekten devam etmekteydi. Dolayısıyla tahta hanedanın erkek mensupları geçmekteydi. Taht üzerinde hakkı bulunmayan sultan efendilerin toplumsal yaşamda görünürlükleri de daha ziyade giriştikleri hayır faaliyetleri ile olmuştur. Bu çalışmanın amacı da III. Mustafa'nın kızları Şah, Beyhan ve Hatice sultanlar örneği üzerinden, Osmanlı hanedan kızlarının gündelik yaşamlarını, gelir ve giderlerini, hayır işlerini ele almaktır. Aynı zamanda, tarihi süreçte hanedan kızlarının yaşamlarının nasıl şekillendiği hususuna da değinilecektir. Zira edindiğimiz bulgular ışığında, kuruluş dönemindeki bir hanedan kızı ile III. Mustafa'nın kızlarının yaşam biçiminin aynı olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Ancak elbette, sultanların saray ve toplum hiyerarşisinde statüleri hiçbir zaman değişmemiştir. Toplumun ve sarayın diğer kadınlarından farklı olarak, onların soydan gelen bir ayrıcalıkları bulunmaktaydı.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Sarayı, Osmanlı Haremi, Sultan Efendi, Hayır İşleri.

Abstract

Sultans, the daughters of the Ottoman dynasty, were in a privileged position within the harem hierarchy, separate from all other members of the harem. The equivalent of sultans in European palaces and royal families are princesses. However, Sultans did not have any rights or claims on the throne, unlike European princesses. Because in the Ottoman case, as in all Muslim states and administrations, the lineage continued from the male. Therefore, the male members of the dynasty were ascending to the throne. The visibility of the sultans, who had no right to the throne, in social life was mostly due to the charitable activities they undertook. The purpose of this study is to discuss the daily lives, income and expenses, and charitable works of the daughters of the Ottoman dynasty, through the example of Mustafa III daughters, Shah, Beyhan and Hatice sultans. At the same time, how the lives of the dynasty's daughters were shaped throughout the historical process will also be touched upon. Because, in the light of our findings, a dynasty daughter from the founding period and it is concluded that the lifestyle of Mustafa III daughters is not the same. But of course, the status of the sultans in the palace and social hierarchy never changed. Unlike other women of the society and the palace, they had privileges that came from their lineage.

Keywords: Ottoman Palace, Ottoman Harem, Sultans, Charitable Works.

* Bu çalışma Dr. Öğr. Üyesi Cengiz Parlak danışmanlığında 21/08/2023 tarihinde Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde sunduğumuz "Harem'de Soydan Gelen Ayrıcalık, Hanedanın Kızları: III. Selim'in Kız Kardeşleri Şah, Beyhan ve Hatice Sultanlar" başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır. / *This study has been generated from the thesis titled "Harem'de Soydan Gelen Ayrıcalık, Hanedanın Kızları: III. Selim'in Kız Kardeşleri Şah, Beyhan ve Hatice Sultanlar" authored by the author, which was presented on 21/08/2023 at Çanakkale Onsekiz Mart University Institute of Graduate Studies, under the supervising of Cengiz Parlak, PhD.*

¹ Graduate Student, Çanakkale Onsekiz Mart University, Institute of Graduate Studies, Department of History, senasezen.ozenn@gmail.com, ORCID: 0009-0008-5486-8944.

1. Giriş

“Harem” kelimesi, kutsal, korunan mekân anlamına gelmektedir. Evlerin kadınlara ait olan bölümünü tanımlamak için de kullanılmaya başlanmıştır (Özaydın ve Bozkurt, 1997: 132-135). Osmanlı haremını tanımlamak için ise, Harem-i Hümayun tabiri kullanılmaktadır ve padişahın haremi manasını taşımaktadır (Yazıcı, 1998: 479-480). Osmanlı haremi, devletin kuruluşundan beri mevcuttur. Saray ve devlet hizmetlisi yetiştiren Enderun’u da kapsamaktadır. Enderun erkeklere, Harem ise kızlara eğitim veren bir saray okuludur. Aynı zamanda Harem, padişahın annesi, kız kardeşleri, kızları ve kadınlarının da yaşadığı bir mekandır. Bu niteliği ile padişahların evidir. Harem, önce Edirne Sarayı’nda, İstanbul başkent olduktan sonraki süreçte de devlet merkezi olarak inşa edilen Yeni Saray’da değil, Eski Saray’da yer almaktaydı (İpşirli, 1997: 135-138).

Bahsi geçen bu saray ise günümüzdeki İstanbul Üniversitesi binasının yerinde bulunmakta idi. Yeni Saray’ın inşasından sonra ise bu saray, Saray-ı Duhterân yani Kızlar Sarayı olarak da anılmıştır. Bunun sebebi, padişahın kadınları ve ailesinin burada yaşamaya başlamasından ileri gelmektedir. Padişah ise Yeni Saray’da ikamet etmekteydi (Akyıldız, 2017: 49-51). Kanuni Sultan Süleyman döneminden itibaren Harem, Yeni Saray’a taşınmaya başlamıştır (Uzunçarşılı, 1984: 21). Bu dönemden itibaren Harem mensupları ve padişahın tüm ailesi Yeni Saray’da ikamet etmiştir. Harem’in idaresi, padişahların annesi olan Valide Sultan’a aittir ve kendisi hiyerarşi bakımından en yetkili, en üstün konumdaki harem mensubudur. III. Murat’ın annesi Nurbanu Sultan, III. Mehmet’in annesi Safiye Sultan ve IV. Murat’ın, Sultan İbrahim’in anneleri Kösem Sultan devlet işlerine olan müdahaleleri ile ön plana çıkmış valide sultanlardır (Uluçay, 1992: 65).

Valide sultanların yanı sıra, padişahın kadınları da Harem hiyerarşisi içerisinde önemli bir yere sahiptirler. Özellikle bu kadınlardan, şehzade annesi olanlar, benzerlerine kıyasla çok daha itibarlıydı. Bu tanımın en güzel örneği ise I. Süleyman’ın nikahlı eşi Hürrem Sultan’dır. Nüfuzunu, eşi Sultan Süleyman’dan almıştır (Peirce, 1996: 77-86). Padişahın kendisine tanıdığı maddi imkanlar sayesinde Hürrem Sultan, haremın diğer nüfuz sahibi kadınları gibi hayır eserleri inşa ettirmiştir (Sakaoğlu, 2015: 242-243). Görüldüğü üzere valide ve haseki sultanlar, harem hiyerarşisinin önemli iki figürüdür. Haremın diğer sakinleri ise, çalışmamızın esas konusu olan hanedan kızlarıdır ve onlar, herkesten farklı bir statüye sahiptir. Buna karşın, Osmanlı haremi ile ilgili çalışmalar çoğunlukla valide ve haseki sultanlar üzerine yapılırken, hanedan kızlarını işleyen çalışmalar nispeten azdır. Bu sebepten çalışmamızda, haremdeki sultan efendileri tarihsel bağlamda değerlendirdikten sonra III. Mustafa’nın kızları Şah, Beyhan ve Hatice Sultan örnekleri üzerinde durulacaktır. Nitekim kendileri ile ilgili arşiv kaynakları ve birinci el kaynaklar, nispeten fazladır. Ayrıca literatürde, bu kız kardeşlerden sadece Beyhan Sultan üzerine monografik nitelikte çalışmalar yapılmıştır. Şah ve Beyhan Sultanlar ile ilgili monografik ve detaylı bir çalışma bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu sultanlar ile ilgili detaylı ve kapsamlı bir monografik çalışma yapılması, kendilerinin hayat öykülerinin aydınlatılması yönünden de faydalı olacaktır.

Kız kardeşler, babaları Sultan III. Mustafa, amcaları I. Abdülhamid ve kardeşleri III. Selim döneminde rahat ve keyifli bir yaşantı sürmüşlerdir. Kendilerine tahsis edilen gelirler ile kişisel ihtiyaç ve isteklerini karşılar iken, hayır işlerine bütçe ayırmayı ihmal etmemişlerdir. Doğumları gibi evlilikleri de büyük bir gösteriş ile kutlanmış, boğazi süsleyen sarayları ile dönemin yenilik furçasına uyum sağlamışlardır. Özellikle Beyhan ve Hatice sultanlar, kardeşleri Sultan III. Selim’in Nizam-ı Cedit çalışmalarında, en önemli destekçileri idiler. Kız kardeşler, gezilere çıkarak sosyalleşmiş, inşa ettirdikleri hayır eserleri ile toplumsal yaşamda da görünürlük kazanmışlardır. Elbette onların tüm bu özgürlükleri ve ayrıcalıkları, Osmanlı hanedan kızı olmalarından ileri gelmektedir.

2. Sultan Efendiler

Sultanlar, Osmanlı haremî hiyerarşisinde gerek valide ile haseki sultanlardan gerek ise haremî diğer tüm mensuplarından ayrı konumda bulunan tek bir kişidir. Nitekim bahsi geçen sultan efendiler, bizzat Osmanlı soyundan gelmektedirler. Hak ve statü bakımından, haremdeki valide ve haseki sultanlar da dahil hiç kimse ile eş tutulamazlar. Zira haremdeki valide sultanlar, hasekiler, hizmetliler ve cariyeler Osmanlı soyuna mensup olmayıp, hukuki bakımdan da hür değil idiler. Bu noktada, sultanlar ile haremî diğer tüm sakinleri birbirlerinden keskin biçimde ayrılırlar. Harem idaresinin en üst noktasında yer alan bir valide sultan bile, esasen cariyeye kökenlidir. Yalnızca padişah öldükten sonra azat olarak, valide sultan makamına eriştiği sırada hür bir kadın haline gelmektedir (Akyıldız, 2017: 334). Ancak yine de valide sultanlar dahi hem Osmanlı soyundan gelmemeleri hem de cariyeye kökenli olmaları sebebiyle sultan efendiler ile eş tutulamazlar. Haremî en yetkili mensubu valide sultanlardan verdiğimiz bu örnekle, hanedan kızlarının statüleri daha net biçimde anlaşılmaktadır.

Diğer yandan, özellikle XVI. Yüzyıldan itibaren padişahların yanı sıra, Osmanlı saray kadınlarına da Sultan unvanı ile hitap edilmeye başlanmıştır. Osmanlı saray kadınlarından kasıt elbette padişahların anneleri, kızları ya da kız kardeşleri ile kadınlarıdır. Bu unvan, erkek hükümdarlarda ismin önünde, saray kadınlarında ise isminden sonra telaffuz edilmiştir. Otorite ve güç gibi anlamlar taşıyan bu unvan, Osmanlılarda kadın-erkek fark etmeksizin kullanılmıştır (Özgüdenli, 2009: 496-497). Ancak bu hitap, devletleşme ile birlikte görülmektedir. Örneğin Osman Bey’in kızları Fatma ve Hatice için “Hatun” tabiri kullanılmıştır. II. Mehmet dönemine dek tüm Osmanlı hanedan kızları için aynı unvanın kullanıldığını ifade edebiliriz. II. Mehmet’in kızı Gevherhân ise Sultan olarak anılmıştır ve bu dönemden sonra hanedan kızlarına bu unvan ile hitap edilmiştir (Sakaoğlu, 2015: 59-178). Sultan efendi tabirine ise daha geç dönemlerde rastlamaktayız. Örneğin 1761 senesinde, çalışmamızın esas karakterlerinden olan Şah Sultan’dan bahsederken, “Sultan efendimiz” tabiri kullanılmıştır. Kız kardeşleri Beyhan ve Hatice sultanlara da bu şekilde hitap edildiğini görmekteyiz (BOA, C..SM., 13-653.,1; BOA, C..SM., 25-1262.,1; BOA, AE.SSLM.III, 106-6409.1).

Sultanların doğumu da evlilikleri de büyük şenlikler ile kutlanmaktadır. Düzenlenen törenler, onların toplum içerisindeki ve harem hiyerarşisindeki ayrıcalıklarını gözler önüne seren niteliktedir. Ancak doğum şenlikleri, şehzadelerin doğum şenliklerinden farklıdır. Örneğin, bir şehzade doğduğunda darüssaâde ağası doğumu, bir hatt-ı hümayun ile sadrazama iletirdi. Sultan doğumlarında ise bu haberi sadrazama ileten kişi rütbeli bir ağadır. Enderun odalarında şehzade doğumu için beş, sultan doğumu için üç kurban kesilir, sarayın ardından müjdenin, halka duyurulması için de top atışları ile gösteriler düzenlenmiştir. Top atışlarının sayısı bile şehzade ve sultan doğumlarında farklılık göstermektedir. Örneğin şehzade doğduğunda yedi defa, bir sultan doğduğunda ise üç kez top atılmaktaydı (Baykal, 2008: 99). Böylelikle halk da doğan çocuğun cinsiyetini öğrenmekteydi. Bu durumda, sultanlar ve şehzadeler için ayrı teşrifat kuralları geçerlidir. Sultan ve şehzade doğumlarında, valide sultanlar ve sadrazamlar tarafından beşik alayları da düzenlenmiştir (Cenkmen, 1948: 72-74).

Doğumları gibi sultanların evlilikleri de törenler ile kutlanmaktaydı. Şehzadeler için düzenlenen sünnet düğünlerindeki ihtişam, hanedan kızlarının evlilik merâsimlerinde görülmektedir. Osmanlı hanedan kızlarının evlilik merâsimleri, günümüzde de geçerli olan nişan, kına ve nikâh törenlerinin sıralanması ile gerçekleştirilmekteydi. Sultanların evlilik merasimlerindeki nişan adetlerine ise, 6 Ocak 1749’dan bir örnek sunabiliriz. Bu tarihte Şah, Beyhan ve Hatice sultanların halaları Zübeyde Sultan’ın Selanik Mutasarrıfı Numan Paşa ile evlendirilmesine karar verilmiştir. Derhal nişan hazırlıklarına başlanmıştır. Sultanın nişan takımlarında elmaslı taşlar, sorguçlar ve bilezikler bulunmaktaydı (BOA, TS.MA.e. 156-60.1).

Günümüzde uygulanan gelin alma geleneği de Osmanlı kültüründe “Arûs Alayı” olarak düzenlenmekteydi. Osmanlı hanedan kızları ise, saraydan bir tören ile çıkar, belirli sokakları alay ile

gezer, kendi sarayına ulaşırdı. Gelin Alayı’ndan önce bir Çeyiz Alayı da düzenlenir ve çeyizler sultandan önce sarayına götürülürdü (Önal, 2015: 444).

Sultan efendilerin gelinlikleri de toplumdaki diğer kadınlardan farklıdır. Reaya içerisinde evlenen kızlar farklı renklerde gelinlikler giyerken, Osmanlı hanedan kızları kırmızı renkte gelinlik giymekte idiler. Bu durum, sınıfsal farklılıktan ileri gelmektedir (Aktepe ve Erol, 2019: 40). Zira kırmızı rengine eski çağlardan beri çeşitli anlamlar yüklenmiştir. Örneğin Antik Yunan kültüründe evlilik, Roma ve Yunan’da saygıyı temsil etmekteydi. Hindistan, Mısır ve yine Yunan kültüründe ilahi bir renk olarak biliniyordu. Ayrıca mutluluğun da simgesidir. Orta Çağ’da ise dişilik ve bereket ile bağdaştırılmıştır. Savaşı ve gücü de temsil etmektedir. Avrupa’da papa ve krallar da kıyafetlerinde bu rengi tercih etmişlerdir (Yıldırım, 2017: 1-9). Bu kadar yoğun anlamları olan bir rengin, Osmanlı’nın soylu hanedan kızlarının düğünlerinde tercih edilmesi de olağandır. Zira sultanlar hem Osmanlı toplumundaki kadınlardan hem de saraydaki diğer tüm kadınlardan ayrı bir konumdaydı. Bizzat Osmanlı soyundan gelmeleri, onları ayrıcalıklı kılmıştır.

Sultan efendilerin düğünleri ise, genellikle Yeni Saray Meydanı ve At Meydanı’nda yapılmaktaydı. Zamanla mekân olarak Kağıthane, Okmeydanı, Boğaziçi, Haliç ve Haydarpaşa civarı tercih edilmiştir (Baykal, 2008: 88). Diğer bir önemli konu ise hanedan kızlarının kimlerle evlenecekleridir. Nitekim sultanların evleneceği kişiler, hanedana damat olmaları nedeni ile yüksek mevkide bulunmalıydılar. Bu kişilerin güvenilir ve sadık olmaları da önemlidir. Zira sultanlar da tıpkı şehzadeler gibi mirasın ve gücün ortaklarıydı. Sadece taht üzerinde hak sahibi değillerdir. Dolayısıyla onların kimlerle evlilik yapacağı da hanedanın çıkarlarına zarar gelmemesi için önemlidir. Çünkü bu damatlar, eşleri olan sultanlar sayesinde Osmanlı hanedanının özel yaşamına dahil olabilmekte idiler (Peirce, 1996: 21-87). Kuruluş döneminden XV. yüzyıla kadar sultanlar, komşu beyliklerin oğulları ya da beyleri ile evlendirilmişlerdir. Ayrıca damat tercihleri içerisinde, Osmanlı bürokratlarından beyler de yer almaktaydı (Uzunçarşılı, 1984: 159-166).

Bu sayede, Anadolu’da henüz Türk siyasi birliğinin sağlanmadığı dönemlerde, Osmanlı lehine ittifaklar kurulmuştur. Rakip devletlere ya da beyliklere karşı Osmanlılar güç kazanmıştır. Zira siyasi birliğin olmadığı bir ortamda, her beylik birbiri için potansiyel bir tehdit unsuruymuştu. Ancak birlik sağlanınca ve komşu beylik kalmayınca, devşirme sisteminden gelen paşalar ve beyler içerisinde seçimler yapılmaya başlanmıştır (Uluçay, 1992: 40). Nitekim devşirme sistemi de artık daha sık uygulanmaktaydı (Özcan, 1994: 254-257). Sultanlar evlendirilirken, damat seçimlerinde kendilerinin rızaları alınmamıştır (Uluçay, 1992: 90). Padişah kızlarının ya da kız kardeşlerinin evlilikleri, aracılık yaptıkları takdirde devlet adamlarına da çıkar sağlayabilecek kadar önemlidir. Sultanın evliliği sayesinde nüfuz kazanabilecek bir kişi daha bulunmaktadır ki, o kişi de sultanın annesidir. Bu evlilik sayesinde harem dışında da güçlü kontaklar kurulacaktır (Parlaz, 2013: 85). Bunların yanı sıra, sultanların ve damatların evlilik hayatında sahip olduğu haklar da farklıdır. Örneğin, bir sultan ile evlenmesine karar verilen damat, mevcut eşini boşamalıydı. Sultan ile evlendikten sonra ise cariyeyle ilişkiyi kesmeli, bir başkası ile evlilik yapmamalıdır. Sultan’a hürmette kusur edemez ve kendisinin sözünden çıkmazdı. Her türlü geçimsizliğe rağmen, alttan almak damatların göreviydi ve memnun olmasalar bile sultanları boşayamazlardı (Uluçay, 1992: 92). Evlilik tercihleri konusunda rızası alınmayan hanedan kızlarının ise, eşlerini boşama hakkı bulunmamaktadır (Peirce, 1996: 278). Ancak boşanma konusunda sarayın haricinde, Osmanlı toplumuna baktığımızda, bu durumun tam tersi uygulamaları görmekteyiz. İslam hukuku baz alındığı için, toplumda boşanma hakkı erkeğe aittir (Maydaer, 2007: 300-301).

Bu durumda, toplum içerisindeki sıradan bir kadın ile saraydaki hanedan kızının durumu ve hakları birbirlerinden farklıdır. Hanedan damadı ile toplum içerisindeki sıradan bir erkek de boşanma konusunda birbirlerinden farklı durumdadır. Hanedan damatları, pek çok konuda olduğu gibi boşanma

konusunda da eşleri olan sultanlara bağlıdır. Sultanların boşanma konusunda hak sahibi olmaları ise, esasen onların statüleri ile ilişkilidir. Sultanlar, hanedan mensubu ve bizzat Osmanlı kanı taşıyan kadın bireylerdir. Dolayısıyla eylemler ve haklar bakımından sultanların, toplumun diğer kadınlarından ayrıcalıklı konumda olmaları doğaldır.

Sultanların diğer kadınlardan ayrıcalıklı olmaları, yalnızca haklar ve gündelik yaşama ilişkin değildir. Bu ayrıcalık, elbette giriştikleri hayır işlerine de yansımaktadır. Sultanlar, toplum yararına imar faaliyetlerini üstlenir, toplumsal yaşamda görünürlük kazanırlardı. Şah, Beyhan ve Hatice Sultanlar da bu tür hayır işlerine girişmişlerdir (Uluçay, 2011; 154-158). Netice olarak, doğumları, evlenmeleri, kendine ait sarayları olması, alışverişleri ve kendilerine ayrılan gelirler, statülerinin göstergesidir. Mutsuz bir evlilikleri var ise boşanma, diledikleri gibi mahremiyeti korumak şartı ile seyahat edebilme, kendi saraylarında yaşayabilme özgürlükleri de bulunmaktaydı. Hayır işlerinde bulunmaları ise, toplumsal görünürlüklerini artıran etkenlerdendir. Hayır eserleri ile toplumda, adlarından söz ettirmiş ve hayır duaları almışlardır.

Nitekim hayır işleri, Osmanlı ailesinden kadınların sıklıkla giriştiği faaliyetlerdir. Bu kadınlar içerisinde hanedan kızları olan sultanlar, XVI ile XVIII. yüzyıllar arasında mali durumlarının giderek iyileşmesi sayesinde toplumsal yaşantıda, giriştikleri bu hayır işleri aracılığıyla daha da görünür hale gelmişlerdir. Gelirlerindeki artışın yanı sıra, gelirlerindeki çeşitlilik de artmıştır (Başarır, 2018: 5). Çalışmamızda ele aldığımız Şah, Beyhan ve Hatice sultanlar hayır eserlerinin yanı sıra kendilerine pek çok saray da inşa ettirmişlerdir. Bu durum ise sultanların ekonomik durumlarının giderek iyileştiğinin ve gelirlerinin arttığına bir göstergesidir. Sultan III. Selim’in saltanatı ise, bu üç kız kardeşin mali açıdan en rahat oldukları dönemdir.

2.1. Şah Sultan (1761-1803)

Sultan III. Mustafa’nın Mihrişâh Kadın’dan dünyaya gelen kızıdır. Şah Sultan’ın doğduğu sene 1761 olarak kabul edilmektedir. Ancak doğumun gerçekleştiği güne dair farklı görüş ve bilgiler mevcuttur². (Hammer, 2010; Vasıf, 1959; Irmak, 1991). Topkapı Sarayı Arşivi’nde yer alan doğum listelerine göre Şah Sultan, aynı sene, 21 Nisan (H. 16 N. 1174) Pazartesi gecesi dünyaya gelmiştir (BOA, TS.MA.d. 6364/1). Ayrıca Şah Sultan doğduğu gece Sultan Mustafa, çok sevilen “zer-i mâhbûb-u nısıfıyye” cinsi altından dağıtmak yerine yalnızca 3062,5 kuruş dağıtmıştır. Aynı gece, 500 kuruş pâre daha dağıtmıştır. Nitekim daha önce, bu altın cinsinden dağıtılmaktaydı (BOA, TS.MA.e. 125-47).

Şah Sultan’ın doğumu Ramazan’a denk geldiği için bayramda kutlanmıştır. Saray, sokaklar, caddeler ve dükkanlar rengarenk süslenmiştir. Şenliklerde sergilenen saz ve dans gösterileri de ortama neşe ve renk katmıştır. Orada bulunan herkes mest olmuş bir şekilde, birbirinden ilginç gösterileri seyretmiştir. Kutlamalar, güneş batana dek sürmüştür. Ahmed Vâsıf Efendi, “*Sultân-ı müşârinileyha hazretlerinin velâdet-i ba-sââdetlerine Tevfik Efendinin inşâd eylediği tarihtir Şâh Sultân tâli’ oldu müjde nesl-i şâhdan*” ibaresi ile Tevfik Efendi isimli bir şairin kaleme aldığı tarihe de yer vermiştir (Vasıf, 1959: 196).

Şenliklerde, eskiden olduğu gibi, doğum müjdesini duyurmak için Donanma-yı Hümâyûn hazırlanmıştır. Donanma gösterilerinin beş gün beş gece süreceği de tellâller tarafından herkese duyurulmuştur. Sürecin sonunda, talep üzerine şenlikler dört gün daha uzatılmıştır. Ancak hali hazırda yapımı süren kalyonun inşası bittiğinden, donanmanın denize açılması gerekmekte idi. Bu sebepten şenlikler de son ermiştir (Güngör, 2019; 1003). Dört gün boyunca saray ve çevresinin, şehir halkının bu şenlikler sayesinde eğlendiğini ve saray ile halkın bütünleştiğini görmekteyiz.

² Örneğin Avusturyalı tarihçi Hammer aynı seneyi işaret etmekte iken, sultanın 19 Nisan günü doğduğunu ileri sürmektedir. Vasıf Efendi Tarihi’nde ise Şah Sultan’ın doğumu, 20 Nisan Pazartesi olarak belirtilmiştir. III. Mustafa Ruznâmesi’nde de aynı gün kayıtlıdır.

Bunların yanı sıra, Şah Sultan’ın doğumunu kutlamak adına, sarayın haremde meyveler dağıtılmıştır. Ayrıca bu ikram, bayramdan sonra gerçekleştirilmiştir. Muhtemelen Şah Sultan’ın doğumu, Ramazan’a denk geldiği için böyle bir uygulamaya gidilmiştir. Meyveler, kuru ve yaş olmak üzere iki ayrı türdür. Badem, kuş üzümü, kuru üzüm, Amasya elması, siyah erik, armut, kurutulmuş vişne, kurutulmuş nar, ıgde, zerdâli, kayısı, kurutulmuş fındık, hurma, bademli sucuk ve cevizli sucuk, ceviz içi, elma, üzüm pestili gibi meyvelerdir (BOA, C.SM. 13/653). Şah Sultan’ın validesi Mihrişâh Kadınefendi’ye ise çeşitli hediyeler takdim edilmiştir. Listenin sonuna “*Mezbûr İsmetlû Şâh Sultân efendimizin ... vâlide-i muhteremlerine ihsân-ı hümayûn olunmuşdur...*” şeklinde bir not düşülmüştür. Hediyelerin tümü ise ez-mevcûd, yani mevcut hazineden temin edilmiştir (BOA, TS.MA.d. 2405; 12.11).

Bunların yanı sıra, Şah Sultan’ın annesinin kimliği hususunda, görüş birliği açısından belirsizlik durumu söz konusudur. Bazı kaynaklarda Sultan Selim’in annesi Mihrişâh Valide’nin, Şah Sultan’ın da annesi olduğu ileri sürülmektedir³ (Uluçay, 1992; BOA, TS.MA.d. 6364/1). Tüm bunların yanı sıra, diğer bölümlerimizde de ele alındığı üzere Şah Sultan’ın annesi Mihrişâh Kadın’ın sandukası, Eyüp’teki Şah Sultan Külliyesi’ndedir (Parlak, 2010: 258-260). Oysa Sultan Selim’in annesi Mihrişâh Valide Sultan’ın Eyüp’te kendisine ait bir külliyesi vardır ve sandukası da burada yer almaktadır (Parlak, 2020: 42-44). Dolayısıyla aynı kişi olmaları olanaksızdır.

Şah Sultan, babasının saltanatı döneminde küçük yaşta iki kez nişanlanmış, amcası I. Abdülhamid’in padişahlığı döneminde ise evlenmiştir. İlk iki nişanı, damatların idamı sebebi ile bozulmuştur. Evlendiği kişi ise Seyyid Mustafa Paşa’dır (Uluçay, 1992: 101). I. Abdülhamid yeğeni Şah Sultan’ı evlendirmeye karar vermeden önce ise bir müneccime danışmıştır. Müneccimden kıyılacak olan nikahın, yılın hangi ayı ve kaçınıcı günü olması gerektiği ile ilgili yorum yapması istenmiştir. Müneccim de bir “Sûret-i Felek” hazırlamıştır. Ayrıca paşanın Şah Sultan ile evlilik için uygun kişi olduğu da belirtilmiştir. Kendisinin dini bütün ve olgun bir devlet adamı olduğu vurgulanmıştır (BOA, TS.MA.e. 1298.36). Görünen o ki, geleceğe merak duymak ve fal baktırmak, bahsi geçen zaman diliminde de rastlanılan bir durumdur. Bu evlilikten, 1780 yılında Hatice Hanım Sultan dünyaya gelmiştir (Sakaoğlu, 2015: 468-472). Şah Sultan, evlenirken gösterişli bir alay ile sarayına ulaşmıştır. Gelin alayı, Peykhâne Sokağı’ndan devam ederek, Divân Yolu’ndan geçmiştir, buradan da Cigalaoğlu Konağı civarında bulunan Şah Sultan Sarayı’na gelmiştir. Herkes, Şah Sultan’ın arabasını karşılamak ve selamlamak için kenarda beklemekte idi. Ardından, bir kutlama yemeği düzenlenmiştir (Çiçek, 2018: 761-762). Şah Sultan’ın izdivacı sırasında bazı hizmetlilere hediye olarak kürkler de verilmiştir (BOA, TS.MA.e. 9961/450-451). Şah Sultan’a, kendi sarayında kullanması için sırma işlemeli perde, minder, kadife örtü gibi eşyalar da verilmiştir. Başına takması için yakut, elmas, zümrüt ve incilerle bezeli bir sorguç da takdim edilmiştir (BOA, TS.MA.d. 2427).

Gelir olarak, dünyaya geldikten 4 ay kadar sonra, 11 Ağustos 1761 tarihinde padişah tarafından kendisine bazı şaphane mukataaları verilmiştir. Bunlar, Şah Sultan’ın ilk gelir kaynaklarıdır (BOA, C.EV. 375/19025). Mukataa, belirlenen miktar ile devlete ait mülk ya da vakıfların şahıslara kiralanması sistemidir (Genç, 2020: 129-132). Gediz ve Marunya şaphaneleri, kendi uhdesinde bulunmakta idi (BOA, AE.SMST.III. 183/14402). Şah Sultan’ın bir diğer gelir kaynağı da Şarkî Karahisar’daki şaphanelerdir. 1767 senesinde Şarkî Karahisar mukâtaası ile ilgili bir usulsüzlüğün kayda geçmiştir. Buna göre Karahisar Kadısı İsmâil Efendi, âyân, eşrâf ve ulemâ ile olan sözleşmeye uymayıp zengin kimseler ile ittifak kurmuştur. Bahsi geçen zenginler ise voyvodalardır ve bu voyvodalara sekiz bin kuruşluk ikrâmiye vermiştir. Salyâne yani yıllık hisse ayırma işleminde ise kendisi için deftere beş bin

³ Ancak Şah Sultan 21 Nisan 1761 tarihinde, III. Selim ise 24 Aralık 1761 tarihinde dünyaya gelmiştir. Dolayısıyla iki kardeşin doğumları arasında 8 ay 3 günlük bir süre bulunmaktadır. Mihrişâh Kadın’ın iki çocuğu da bu süreler ile dünyaya getirmesi biyolojik olarak mümkün değildir.

beş yüz kuruş eklemiştir (BOA, C.ML. 38/1738). Şah Sultan’ın tasarrufunda, Üsküp Mukâtaası dahilinde bütün resmî mukâtaası da bulunmaktadır. Kendisi, 1779 yılında bu mukâtaa üzerinde “nısf-ı semân” yani dört hisse ile sınırlandırılan bir paya sahiptir. Hisse bedeli ise, yüz altmış dört kuruş sekiz pâredir (BOA, C.ML. 663/27119).

Gelirlerinin yanı sıra, 1774 senesinde, Şah Sultan’a, yaklaşık 13 yaşlarındayken yapılan bazı kıyafet harcamalarını görmektedir. Örneğin bu sene, 3 adet kakım kürk, 9 adet de samur kürk diktirilmiştir. 3 adet kakım kürk için toplamda 60 kuruş, 9 adet samur kürk için ise 1.030 kuruş ödenmiştir. Ardından 1 adet tulum kakım kürk daha sipariş edilmiş olup, karşılığında 105 kuruş ödenmiştir. Sonradan 13 adet samur kürk de aylık olarak verilmiştir. Tüm kürklerin ederi ederi ise 789 kuruştur. Kürklere yaptırılan eklemeler için de İsmail Ağa’ya 1000 kuruş ödeme yapılmıştır. Tüm alışverişin masrafı ise, 2.984 kuruş tutarındadır (BOA, TS.MA.e. 286.021.2). Şah Sultan, 1792 tarihinde bugünkü Fatih semtine bir çeşme inşa ettirmiştir. Çeşmenin karşısında ise Hoca Kasım Günani Camii yer almaktadır (Tanışık, 1943: 212-214). Şah Sultan’ın, 1803 senesine ait harcamaları arasında, ilaçlara yönelik harcamaların kaydını da görmektedir. İlaçların sayısı fazladır ve İtalyan bir hekim tarafından hazırlanmışlardır. Daha ziyade akciğer hastalıkları ile ilgili ilaçlardır (BOA, TS.MA.e. 152.1-2). Şah Sultan, 1800’de İstanbul’un, bugünkü Eyüp semtinde bir Külliye inşa ettirmiştir. Mektep, sebil ve çeşme, bu külliye dahilindedir. Şah Sultan, eşi ve annesi Mihrişah Kadın da bu külliye'deki türbe içerisinde meftundur (Parlak, 2010: 258-260). Günümüzde ziyarete açık değildir. Yalnızca, Ramazan Ayı’nda kermesler düzenlenince, alan olarak kullanılmaktadır. Kendisinin, Cağaloğlu’nda bir sarayı da bulunmaktadır. Sarayın Arz Odası, Bağdadî, Mavili ve Ayvanî olarak isimlendirilen odaları, Divân-hâne, Sarılı, Leylakî, Camekân, Yeşilli, Telli adında farklı odaları vardır. Ayrıca odalara ait sofalar, Arz Odası’na açılan bir bahçe de mevcut idi. Sarayın bahçesinde, büyük bir kasır da yer almaktadır (BOA, TS.MA.e. 38.9/1-4). Şah Sultan, 11 Mart 1803 tarihinde hastalıklarının ilerlemesi sebebi ile vefat etmiştir (Sakaoğlu, 2015: 471).

2.2. Beyhan Sultan (1766-1824)

Sultan III. Mustafa’nın, Adilşâh Kadın’dan dünyaya gelen kızıdır. Annesi ve babasının öz olduğu tek kardeşi Hatice Sultan’dır. Diğer kardeşleri Şah Sultan ve Sultan Selim ile anneleri aynı değildir. 15 Aralık 1765 tarihinde dünyaya gelmiştir (Uluçay, 1992: 155-156). “*Velâdet-i Beyhân Sultân / sene [1179] / fi 2 recep / yevm-i isneyn*” başlığı ile doğumuna tarih düşülmüştür. Beyhan Sultan’ın doğum tarihine ilişkin farklı arşiv kayıtları da bulunmaktadır.⁴ Örneğin bir belgeye göre doğum tarihi, 13 Ocak 1766’dır (BOA, TS.MA.d. 2410.49.1). İlginçtir ki Beyhan Sultan vasiyetnâmesinde, 1769 yılında (H. 1172) doğduğunu kendisi yazmıştır: “*Ve târih-i velâdetim 1172 senesi olmağla...*” (BOA, TS.MA.e. 173.25). Arşiv metinlerinde “Bighan olarak da kaydedilmiştir (BOA, TS.MA.d. 2410.49.1).

Beyhan Sultan’ın doğumu, İstanbul’da donanma gösterileri ile kutlanmıştır. Ardından adet gereği Sultan Mustafa, ulemâyı huzuruna kabul etmiştir. Orada bulunan herkes Fâtîha Sûresi’ni okumuştur. Yeni doğan kız çocuğuna Beyhan ismi verilmiştir. İsim koyma eylemi için bir merasim düzenlenir ve “tesmiye” olarak bilinmektedir. Bu doğum herkeste sevinç yaratmıştır. Ardından çarşılar, pazarlar, dükkanlar, evler kusursuzca süslenmiş, ziynetler ile donatılmıştır (Vasıf, 1959: 196). Her tarafta sazlı eğlenceler düzenlenmiştir. Bu şenlik sayesinde halk da mutlu olmuştur. Bunun yanı sıra Enderûn-u Hümayûn’da bulunan odalar da resimler, ipekler ve sarkıtlarla süslenmiştir (Aktepe, 1978: 79). Görüldüğü üzere Beyhan Sultan’ın doğumu da ablası Şah Sultan’ınki kadar gösterişli bir biçimde kutlanmıştır.

⁴ Beyhan Sultan’ın doğumu, “*şehr-i mezbûrun birinci günü*” olarak kayıtlıdır ve Şâbân ayıdır. Aynı belgede “*Bin yüz yetmiş dokuz senesi şâbân-ı şerifinde hazine-i enderûn-u hümayûna irâd-ı kaydolan...*” ifadesi ile başlamaktadır.

Şenlikler sırasında Sultan III. Mustafa, bazı gruplara ve şahıslara ihsân olarak paralar dağıtmıştır. Buna göre Enderûn ağaları ile Taşra Ocaklarına toplamda 3 bin kuruş, Hasodabaşı ağası ile üç kethüdaya toplamda 1.200 kuruş dağıtılmıştır. Birinci ve ikinci imamlara, Bâbüssaâde ağasına dağıtılan miktar ise toplamda 1.500 kuruşu bulmuştur. Çuhadâr ve Rikabdâr ağalarına dağıtılan miktar ise toplamda 400 kuruştur ve toplamda, 5.700 kuruş dağıtılmıştır (BOA, TS.MA.d. 2410.49.2). Şenlikler için Yeni Saray çeşitli ışıklar ve kandiller, rengârenk ve türlü türlü avizeler ile süslenmiştir. Yeniçeri Kapısı ve odaları, Cephâne ve Tophâne de tıpkı diğer yerlerdeki gibi süsler ile donatılmıştır. Düzenlenen bu şehriyîlerde sazendeğân ve dansçı gruplar da bulunmakta, insanları eğlendirmekte idi. Bir şehriyînde yapılması lüzum gelen her adetin yerine getirilmiştir (Güngör, 2019: 1195-1196).

Kutlamaların altıncı günü ise Sultan Mustafa, İncili Köşkü’ne gittiğinde Ceyb-i Hümayûn’a 200 adet yarım altın dağıtmıştır (BOA, TS.MA.d. 2410.0049/2). Ayrıca doğumda, Beyhan Sultan’ın halası Esmâ Sultan da bohçalar hazırlamıştır (Aykan, 2019: 28). Esmâ Sultan hazırladığı bu bohçaları önce kardeşi Sultan Mustafa’ya, sonra yeğenleri Şehzade Selim, Şah ve Mihrişah sultanlara, Başkadın, ikinci, üçüncü ve dördüncü Kadınefendilere, Kethüdâ ve Ebe kadınlara, Hazinedâr Usta’ya, Dârüssaâde Ağası ile kadınlara ve yeğeni Beyhan Sultan’a göndermiştir. Bu bohçanın içeriğinde çiçekli, pesend işlemeli, altın oyalı, telli, taraklı atlas ve takayı ve iğne oyası ile süslenmiş kumaşlar bulunmaktadır (BOA, TS.MA.d. 3251.1). Tüm eşya ve bohça malzemelerine 10.522 kuruşluk 20 para yekûnunda ödeme yapılmıştır. Esmâ Sultan, Ebe Kadını da pahası 180 olan 24 adet ipek kumaş vermiştir. Masraflar ise tamamen, Esmâ Sultan’ın eşi Sadrazam Muhsinzâde Paşa’nın bütçesinden karşılanmıştır. Bohçalar, sahiplerine verilmek üzere Enderûn-ı Hümayûn’a teslim edilmiştir (BOA, TS.MA.d. 3251.1).

Beyhan Sultan’ın Silahtar Mustafa Paşa ile evliliği ise, Padişah ve sultanın annesi Adilşâh Kadın arasında yaşanan ilginç bir olay sayesinde gerçekleşmiştir. Adilşâh Kadın, Sultan I. Abdülhamid’e, Beyhan Sultan’ın evlilik yaşının geldiği, ancak henüz evlenmemiş olmasından dert yanmaktadır. I. Abdülhamid’den kızını bir an önce evlendirmesi ricasında bulunmaktadır. Adilşâh Kadın, kızının sık sık baygınlık geçirip hastalandığından da dem vurmaktadır. Sultanın adeta feryat fğan bir halde evlenmek istediğinden söz etmektedir. Bu konuşmanın üzerine padişah bir karar vermiştir. Bu karara göre Beyhan Sultan, Silahtar Mustafa Paşa ile evlendirilecektir. Aynı zamanda Hatice Sultan’ın evlendirilmesi hususunda da bir karar verilmiştir. Padişah Muharrem ayı içerisinde, iki yeğeninden birini evlendirmeyi, birini de nişanlamayı düşünmektedir. Evlenme önceliği Beyhan Sultan’a verilmiştir (BOA, TS.MA.e. 807.90.1/2). Kararın ardından haber, ulaklar aracılığıyla valilik görevi icabı Halep’te bulunan müstakbel damada ulaştırılmıştır. Damat Mustafa Paşa, İstanbul’a davet edilmiştir ve 29 Nisan 1784 tarihinde atı ile İstanbul’a ulaşmıştır. Hazırladığı nişan takımlarını da takdim etmiştir (Sarıkaya, 2013: 138). Nikah günü geldiğinde, Silahtar Mustafa Paşa adet olduğu üzere Beyhan Sultan’a mehir vermiştir ve nikah kıyılmıştır. Dualar eşliğinde, orada bulunanlara samur kürkleri ve hilâtlar giydirilmiştir. Bazı kimselere de para dağıtılmıştır (BOA, TS.MA.e. 1282.11/3).

Bunların yanı sıra düğünden sonra Sultan Abdülhamid, Cuma namazından çıktığında çifti ziyaret etmiş ve akşama dek burada kalmıştır (Ahmet Cevdet Paşa, 2018: 129). Padişahın, bu ziyaretinde 1.500 kuruş yekûnunda ihsanda bulunduğunu da görmekteyiz (BOA, TS.MA.d. 2432.1). Beyhan Sultan, evlendikten sonra, ablası Şah Sultan’a yakın bir yerde ikâmet etmeye başlamıştır. Zira, Şah Sultan’ın düğününde düzenlenen alay da hemen hemen Beyhan Sultan’ın alayı ile aynı yolu takip etmiş idi. Ayrıca padişah da bu güzergahta yeğeninin çeyiz alayını tedbil ile izlemiştir (Sakaoğlu, 2015: 474). Şah Sultan’ın sarayının yeri tarif edilirken bu sarayın, “Cigalaoğlu Konağı” yakınında olduğu belirtilmekte idi. Dolayısıyla bu iki kız kardeş, komşu olmuşlardır. Bu sarayı, Beyhan Sultan’ın yapmış olduğu evlilikten sonra ikâmet ettiği saray olarak tanımlayabiliriz. Ayrıca kendisinin bu civarda kira geliri sağladığı bir sarayı daha bulunmakta idi (BOA, TS.MA.e. 395.72/1). Ablası ile yakın civarda ikâmet etmeleri de bir tesadüf değildir. Padişah muhtemelen, yeğenlerinin Yeni Saray’dan ayrıken, yalnızlık çekmemelerini amaçlamıştır.

Beyhan Sultan ile Silahtar Mustafa Paşa’nın evliliğinden, tek çocukları olan Hatice Hanım Sultan dünyaya gelmiştir (Sakaoğlu, 2015: 474). Beyhan Sultan kızının düğün masraflarını kendi cebinden karşılamıştır (BOA, TS.MA.d. 3033.0001). Eşi Silahtar Mustafa Paşa ise, 1799 senesinde vefat etmiştir (Süreyya, 1996: 1192). Dolayısıyla paşanın ömrü, kızı Hatice Hanım Sultan’ın evliliğini görmeye yetmemiştir. Görüldüğü üzere Beyhan Sultan ile evli kaldıkları süre boyunca Paşa, sık sık farklı görev yerlerine atanmıştır. Ayrıca kendisi, geçici olarak Sadaret Kaymakamlığını üstlenmesinin haricinde hiçbir zaman İstanbul’da görevlendirilmemiş, burada kalmamıştır. Nitekim I. Abdülhamid’in, damadından pek de hazzetmediği açıktır. Padişah, 1788 (H.1202) senesine ait bir Hatt-ı Hümayûn’da vezirine: “*Bîghân Sultân zevcî silâhdâr Mustafâ Paşa ben gurusâ mâlik değildir mansabı dahi galiba bî-hâsıldır deyu mesmû’umdur...*” sözlerini sarf etmiştir (BOA, HAT, 22.1080).

Evlilik hayatının yanı sıra ekonomik durumuna baktığımız zaman Beyhan Sultan, gerçekten de zengin bir Sultan idi. Beyhan Sultan’ın gelir kaynaklarına baktığımız zaman kendisine, 1766 yılında aylık bağlanmaya başlanmıştır ve 363 kuruş 45 pâre tutarındadır. Kasım ayından itibaren 5 ay boyunca aynı miktarlar verilmiştir (BOA, TS.MA.d. 2411.87-89). Beyhan Sultan yaklaşık 6 yaşına gelene dek kendisine, düzenli ve düzensiz olacak şekilde aylıklar verilmiştir (BOA, TS.MA.d. 2414.0073-84). Aylıkların haricinde Beyhan Sultan, mukâtaa gelirlerine de sahip olmaya başlamıştır. 1775 senesinde kendisine Rumeli’deki Livâ-i Paşa’nın Şehirköy kazasında bir mukâtaa tahsis edilmiştir. Ayrıca Beyhan Sultan bu mukâtaayı, 1775-1783 yılları arasında Abdülaziz Efendi ile ortak olarak işletmiştir (BOA, TS.MA.d. 2842.0001-7). 1794 senesine ait bir kayıta ise, bu mukâtaa sınırlarındaki çiftliklerden de gelir elde edildiğini görmekteyiz. Zira bahsi geçen yıl çiftlik sahipleri, 257,5 kuruş 1 pâre tutarındaki hisse bedellerini ödememişlerdir. Bu bedelin tahsili için verilen emir, Beyhan Sultan’ın kethüdâsı aracılığıyla taraflara iletilmiştir (BOA, C.ML. 723.29586.1). Bu mukâtaa ile ilgili bir başka sorun ise 1799 senesinde yaşanmıştır. O sene Şehirköy Mukâtaası’nın voyvodaları olarak, Osman ile Mahmud ağaları görmekteyiz (BOA, AE.SSLM.III., 399.23003.3).

1810 senesine ait bir kayıta, Şehirköy mukâtaasının gelirinin 40.500 kuruş tutarında olduğu görülmektedir (BOA, TS.MA.e. 175.8/1). 1235 senesinde ise, bu mukâtaadan 15 bin kuruş gelir elde edilmiştir. Esasen, toplamda 30 bin kuruş olan gelirin 15 bini mültezimin sarrâfî olan Agop’a verilmek üzere ayrılmıştır. Ayrıca mukâtaanın hârc-ı bâb kethüdâsı 12 bin kuruş toplamıştır. Hârc-ı bâb hizmetlilerinin topladığı 5.250 kuruş ve temessük olarak kayıtlı 3 bin kuruş da diğer gelirlerdir. İlaveten Şehirköy’den yine aynı sene 8.250 kuruşluk gelir daha elde edilmiştir (BOA, TS.MA.e. 172.16/12). Beyhan Sultan, ölmeden önce bu mukâtaayı iltizama vermiştir ve ilgili mültezimi de tam yetkili kılmıştır. Mültezime, giriştiği faaliyetlerde kendisine asla müdahale edilmeyeceğini, hiçbir şekilde engel olunmayacağını da özellikle belirtmiştir. Görünen o ki, Beyhan Sultan bu önemli mukâatasını güvenilir ve otoriter bir kimseye emanet ettiğinden emin idi (BOA, TS.MA.e. 173.41).

Beyhan Sultan’ın uhdesinde bulunan bir diğer gelir kaynağı ise Mora Yarımadası mukâataasındaki muhalledât çiftlikleridir. Sultan III. Mustafa 21 Aralık 1768’de kızı Beyhan’a bu çiftliklerin “nısf” yani yarım hissesini vermiştir. Bu çiftlikler, merhum Moralı Osman Bey’den kalmıştır. Çiftliklerin kalan hissesi, Beyhan Sultan’ın kız kardeşi Mihrişah Sultan ve halası Zeynep Sultan’a verilmiştir. Ayrıca varislere de pay ayrılmıştır. Hisse olarak paylaştırılan çiftliklerin toplam sayısı ise 39’dur (BOA, AE.SMST.III. 19.1285/1). Beyhan Sultan’a yarım hisse verildiğine göre, yaklaşık 19 adet çiftlik tahsis edilmiştir. Beyhan Sultan bu çiftlikler kendisine tahsis edildiği zaman, yaklaşık 7 yaşında idi. Ayrıca, çiftliğin bulunduğu Mora Yarımadası’nda, Beyhan Sultan’ın başka mukâtaa çiftlikleri de mevcut idi. Bunlar Kalamata, Androsa ve Londar kazalarındaki çiftliklerdir. 1778’de reayanın cizye mallarına emanetçi olarak Bostanlı Halil atanmıştır. Mora’da Hatice Sultan’ın çiftlikleri de bulunması sebebi ile bu kararı, iki ayrı kethüda vermiştir. Bostanlı Halil’in ise sultanlara, 6.400 kuruş vermesi gerekmekte idi. Aynı sene Bostanlı Halil’in sultanlara teslim etmek üzere hazırladığı miktarın tahsili için, sadrazam bir emir buyurmuştur (BOA, AE.SABH.I, 146-9897/1). Görüldüğü üzere Beyhan Sultan,

yüksek gelir sahibi bir kadın idi. Kendisine en çok da kardeşi Sultan Selim tarafından gelir bağlanmıştır. Babasının saltanatında ise, henüz küçük bir yaştayken bile kendisine aylık bağlanmıştır. Bu aylıkların, beş yaşlarına geldiğinde kesilmesi üzerine kendisine yine gelir kaynağı olarak mukâataalar tahsis edilmiştir (Başarır, 2018: 31-32).

Beyhan Sultan, 9 Şubat 1779-31 Mart 1784 tarihleri arasında renkli bir kıyafet, mobilya ve bir takım eşya alışverişi yapmıştır. Dolama ve kürk kabı bu dönemde de tercih ettiği kıyafet türleridir. Mobilya ve eşya olarak ise kanatlı perde, oturak, yastık ve örtü hazırlanmıştır. Kumaş, model ve renk tercihleri ise siyah ve turuncu kadifeler, çiçekli alaca renkli kumaşlar, seraser, sandal, nefli renginde bükmeli ve sırmalı kermesud kumaş, telli mor çitari kumaş, mavi işlemeli şal kumaş olmuştur. Tüm bu harcamalar tek tek kayıtlıdır. 5 yıllık bu harcamaların genel toplamı ise 1.453,5 kuruş 10 pâredir (BOA, TS.MA.d. 871/0001/34-68). Beyhan Sultan, Eylül 1792 ile Ağustos 1793 yılları arasında toplamda 303.467,5 kuruşluk borç almıştır (BOA, TS.MA.e. 171.10/13-1). 2 sene sonra, Yorgancı Mehmed Emin’den saçak, ipekliler ve şeritler satın almıştır. Saçaklarda beyaz, pembe, yeşil, sarı, mavi, elvanî renkler kullanılmıştır. Sarı, saçaklarda en çok tercih edilen renktir. Şeritlerde ise beyaz, sarı, alaca ve maviye rastlanmaktadır. İpeklilerde ise güz renk, tür olarak Frenk, kadife, sakangur kumaşlar görülmektedir. Beyhan Sultan, bu ürünleri muhtemelen hem kıyafetlerinde hem de sarayının dekore edilmesinde kullanmak amacı ile almıştır. Nitekim özellikle şeritler, saray giyim kuşam ve dekorasyon kültüründe yaygın kullanılan motiflerdir (BOA, TS.MA.d. 863.0001/2-4).

Yine aynı sene, Beyhan Sultan sarayında bir eğlence düzenlemiştir. Bu eğlence için, 7 Eylül günü Valide Mihrişah Sultan tarafından 1.500 akçe gönderilmiştir. Valide Mihrişah Sultan kethüdasına önce selam etmiş, ardından balo için bu akçelerin gönderilmesini emretmiştir. Emrin hemen altında “Vâlîde Sultân” imzası bulunmaktadır. Düzenlenen bu balonun en az 1.500 akçeye mâl olduğunu da ifade edebiliriz (BOA, AE.SSLM.III., 418.23980/2-1). Mihrişah Valide Sultan, üvey kızı Beyhan Sultan’a maddi bir yardımda bulunmuştur. 1798 senesinde Beyhan Sultan, sarayının dekorasyonu için kumaşlar ısmarlamıştır. Mabeyn odası için 580 kuruşluk kumaş, 900 kuruşluk dibâ, 160 kuruşluk bir pullu, gümüş işlemeli kumaşlar da vardır. 170 kuruşluk telli ustufa, 550 kuruşluk pullu şal puşide de alınmıştır. Dekorasyonun yanı sıra 365 kuruş karşılığında şal kumaştan yapılmış bir seccade de harcamalar arasında kayıtlıdır. 1799’da 45 kuruş 20 pâre tutarında mor, sarı ve beyaz renklerini aynı anda üzerinde barındıran şeritli bir şal ile beyazlı kırmızı ipek şal alınmıştır (BOA, TS.MA.d. 864.0001). Beyhan Sultan, giyim kuşamda olduğu gibi, dekorasyonda da canlı renkleri tercih etmiştir. Beyhan Sultan’ın harcamaları yalnızca giyim, mutfak ve dekorasyon alanlarına yönelik değildir. Arnavutköy’e bağlı Akıntıburnu’nda bir sahil sarayın inşa edilmesi için emir vermiştir. Bu sarayın inşasında duvarcı, kârgirci gibi işçilikleri ve kum, kireç, derz gibi malzeme masrafları için hesaplanan meblağ, 49.160 kuruştur (BOA, TS.MA.e. 173.3/3). Bebek’e bakan ocak odası ve diğer işler için tamirat faaliyetlerine girişilmiştir. Söz konusu tamirat masrafı 14.823 kuruştur (BOA, TS.MA.e. 173.1).

Beyhan Sultan’ın sağlığı git gide bozulmaya başlamıştır. Bunu ilaç kayıtlarından anlamaktayız (BOA, TS.MA.d. 860.0001/2). Bu durumun farkına varıp, vasiyetini de yazmıştır. Bu vasiyetinde, sadece oruç ve namaz borçlarının hesaplanarak, kefâret bedellerinin fakirlere dağıtılmasını istemiştir. Ayrıca vasiyeti için ayırdığı 20 bin kuruşun tamamı harcanmadığı takdirde, kalan meblağ ile hayır işlenmesini buyurmuştur (BOA, TS.MA.e. 173.25). Vasiyetinden yaklaşık on sene sonra, 7 Kasım 1824 tarihinde vefat etmiştir. Üvey annesinin Eyüp’teki türbesine defnedilmiştir (Sakaoğlu, 2015: 477). Beyhan Sultan sağlığında, kendisine tahsis edilen gelirlerinden, hayır eserleri ve saray inşası gibi mimari faaliyetlere de bütçe ayırmıştır. Hayır eserleri arasında en çok çeşme bulunmaktadır. Dolaylı olarak bir cami ve bir mektep de hayratı dahilindedir. İnşa ettirdiği sahil saraylar ise İstanbul’un hem Haliç hem de Boğaziçi kıyılarını süslemiştir. Yaptırdığı saraylar, Avrupalı tarzda idi ve dönemin Nizam-ı Cedit hareketlerini de yansıtmakta idi.

Arnavutköy'deki çeşmesi en meşhurlarındandır. Arnavutköy'ün Akıntıburnu Sahili'nde yer alması sebebiyle Akıntıburnu Çeşmesi olarak da bilinir. Ayrıca bugün üç adet musluğu bulunmakta, ancak yalnızca biri işlev görmektedir. Çeşme 1804 (H. 1219) senesinde faaliyete geçmiştir ve Rokoko tarzında ve kabartmalı süslemeler kullanılarak inşa edilmiştir (Tanışık, 1945; 165). Dönemin ünlü şairi Şeyh Galip de Beyhan Sultan'ın bu çeşmesine kaside yazmıştır. Kaside, Beyhan Sultan'a övgüler ile doludur: “...*Hem-vâre mevc-i nağmesi medh-ü senâsıdır / Tanbûr edince lûle-i mızrâb-ı selsebîl*7 *Sultân lafzı Hazret-i Beyhâna yaraşır / Kim bu ceyb-i lütfu kıldı zer-i nâb-ı selsebîl...*” (Kalkışım, 1994: 140-141). 1950'lerde Bebek sahil yolu genişletme çalışmaları sırasında yıktırıldığı bilinmektedir. Bu durumda günümüzdeki çeşme, yeni baştan yaptırılmış hali ile karşımıza çıkmaktadır (Egemen, 1993; 203). Oymaları, ön cepheden üç ayrı parçaya bölünmesi ile simetrik bir görüntü elde edilmiştir. Ayrıca, yan cephesi de aynı şekildedir. Üstelik yan cephede de kullanılmayan bir musluk yeri görülmektedir. Zarif tarzı ile ilk görüşte bir kadın tarafından yaptırıldığı belli olmaktadır. Günümüzde var olmayan sahilsarayın devamı niteliğinde inşa edilmiştir (Eyice, 1992; 65). Yine Arnavutköy'de, Kuruçeşme'de bir çeşmesi daha bulunmaktadır. Kuruçeşme'de bir su sıkıntısı çekildiği ve Beyhan Sultan'ın bu bölgeye çeşme yaptırma nedeni aşıkardır. Sementin ismi de yaşanan su kıtlığının sinyallerini verir niteliktedir. 31 Ocak 1816 ile 1823 yılları arasında, bu çeşmenin hem gelir hem de giderleri olmuştur. Taskeşlik görevi için de bütçe ayrılmıştır (BOA, TS.MA.e. 215-54/10-16).

Beyhan Sultan Kasımpaşa'da da bir çeşme yaptırmıştır (BOA, TS.MA.e. 173.38). Beyhan Sultan'ın, İstanbul'un bugünkü Mahmutpaşa semtinde, Mahmutpaşa Cami yakınlarında kurduğu bir de mektebi vardır. Cami, Yeşillioğlu Sarayı ile Hatice Sultan Sarayı'na da yakındır. Mektebin idari işlerini Beyhan Sultan yürütmekte idi. Mektebi, kız kardeşi Hatice Sultan ile birlikte anneleri Adilşah Kadın'ın ruhuna adanmak için faaliyete geçirmişlerdir (Ersöz, 2020; 93). Ayrıca mektep, son derece işlek bir konumdadır ve ulaşım kolaylığı da mevcuttur. Bölge, günümüzde de aynı işlevini ve revaçta olma durumunu korumaktadır.

Hayrat türü yapılarının inşasının yanı sıra, Beyhan Sultan Haliç ve İstanbul boğazlarını süsleyen pek çok saray inşa ettirmiştir. Bunlar sahilsaraylardır. Beyhan Sultan zaman zaman farklı farklı saraylarda ikamet etmekte idi. Bunlardan bir tanesi, Eyüp'teki sahilsaraydır (BOA, C.SM. 30.1507). Arnavutköy'deki sarayı ise 1824'te kapsamlı bir tadilat geçirmiştir (BOA, TS.MA.d. 2250). Saray, üç katlı idi ve giriş katı kagir yapıdan oluşmakta idi. Beyhan Sultan Çeşmesi'ne de yakın bir konumdadır. Ayrıca Arnavutköy Sahilhanesi olarak bilinmektedir. Beyhan Sultan burada uzun seneler boyunca ikamet etmiştir (Şehsuvaroğlu, 1948; TT. S0126). Kardeşi Sultan Selim de zaman zaman bu saraya uğramakta idi. Bir ziyaretinde, burada kız kardeşi ile vakit geçirdikten sonra yakında bulunan Beşiktaş Mevlevihanesi'ne de uğramıştır (Arıkan, 1988; 35-36). Akıntıburnu'nda da sarayı bulunmakta idi ve burayı da zaman zaman tamir ettirmekte idi (BOA, TS.MA.e. 173.6-8). Bebek'te, Eyüp Defterdar İskelesi'nde de sarayları vardır. 1804 yılında Bebek'teki sarayına 1.636,579 kuruşluk bir masraf yapmıştır. Defterdar İskelesi'ndeki sarayı için 1824 yılında 2.218 kuruş 52 pârelik harcama kayıtlıdır (BOA, TS.MA.e. 173.5/3-18/1.19).

Beyhan Sultan'ın giriştiği hayır eserleri, kardeşi III. Selim'in en yakınlarından biri olan, şair Şeyh Galib'in şiirlerine de konu olmuştur. Doğumu da evliliği de şenlikler ile kutlanan Beyhan Sultan'ın renkli bir hayat yaşadığını ifade edebiliriz. Yaptığı alışverişler, sahip olduğu saraylar ve bu saraylarda düzenlendiği eğlenceler, onun renkli kişiliğinin bir göstergesidir. O, kardeşi Sultan Selim'in yenilik hareketlerine kolay uyum sağlamış ve bu yenilikleri desteklemiş bir kadın sultandır. Nizam-ı Cedid döneminin ruhunu yansıtmayı, özellikle bir saray kadını, hem de hanedan mensubu bir saray kadını olarak son derece önemlidir. Kendisi, giyim kuşam ve dekorasyonda tercih ettiği renkler sebebiyle, Avrupalı bir kadın olarak nitelendirilebilir. Ayrıca inşa ettirdiği saraylar, düzenlediği balo da eğlence ve lükse olan düşkünlüğünü yansıtmaktadır.

2.3. Hatice Sultan (1768-1822)

Sultan III. Mustafa ile Adilşâh Kadın Efendi’nin kızıdır. Beyhan Sultan’ın da aynı anne ve babadan dünyaya gelen kardeşidir. III. Mustafa’nın dokuz çocuğu içerisinde, sekizincidir. 13 Haziran 1768 tarihinde dünyaya gelmiştir (BOA, TS.MA.d. 6364.0001). 1786 senesinde ise Hotin muhâfızı Seyyid Ahmed Paşa ile evlenmiştir. Hatice Sultan, çocuk sahibi olmamıştır. 1822 senesinde vefat eden Hatice Sultan, ablası Beyhan Sultan gibi, ağabeyinin öz, kendisinin de üvey annesi olan Mihrişâh Vâlide Sultan’ın Eyüp’teki türbesine defnedilmiştir (Uluçay, 1992; 157-158).

Bahsi geçen türbe günümüzde de ziyarete açıktır. Türbenin imaretinde ise aşevi ve kütüphane bulunmakta olup, halen işlevini sürdürmektedirler. Yaşı ilerledikçe zevk sahibi, yenilik sever ve eğlenmekten büyük keyif alan, iletişimi güçlü, dış dünyaya açık bir kadın profili çizmiştir. Ablası Beyhan Sultan gibi o da ağabeyi Sultan III. Selim’in yenilik ve çağdaşlaşma hareketlerine, giriştiği çeşitli mimari faaliyetler ile destek vermiştir. Ayrıca kendisi, Latin Alfabesini kullanan ilk Türk Kadını olarak tarihte kendisine yer edinmiştir. Osmanlı Sarayı’nı, Fransız sanatı ve kültürü ile tanıştırmıştır. Fransız Ressam A. I. Melling, kendisinin ricası üzerine Osmanlı Sarayı’na gelmiştir (Sakaoğlu, 2015; 477-482). Ressamın gelişinden itibaren bu ikili, İstanbul’un silüetini Avrupalı tarzda saraylar ile süslemiştir. Ayrıca giyim-kuşamda da saraya, bu ikili sayesinde yeni ve farklı bir soluk gelmiştir.

Doğumunun ve kendisine Hatice ismi koyulduktan sonra, doğum şenliği hazırlıkları başlamıştır. Bu şenliklerde üç gün boyunca top atışı yapılmış, havaî fişek gösterileri ile gece dahi doğum müjdelenmiştir. Avrupa’dan gelen heykeller ise görenleri hayrete düşürmüştür. Her yer rengârenk, insanlar da hallerinden memnun idi. Bahsi geçen top atışları ise, donanma gösterilerinin bir parçasıdır (Vasıf, 1959: 311). Gümrük ve Tersane emînleri, Topçubaşı ve Cebecibaşı gibi görevliler, dört takım sal hazırlamışlardır. Kutlama sırasında ise bu sallar gece gündüz çeşitli oyunlar sergilemişlerdir. Sallardan fişekler atılmıştır. Çeşmîzâde Mustafa Efendi bu gösterileri “*Rûy-ı deryâda meserretle donanmalar olub nice san’atlerin arz etdi fişenk-endâzân...*” dizeleriyle aktarmaktadır (Kütükoğlu, 1993: 93). Şenlikler sırasında III. Mustafa’nın, biniş ile Yalı Köşkü’ne gidererek buradaki pehlivan güreşlerini seyretmiştir. Yalı Köşkü’ne gelmeden hemen önce ise, haremden Tomak Oyunu’nu izlemiştir.⁵ Sultan Mustafa, kutlamaların sürdüğü diğer kalan günlerde biniş gerçekleştirerek hem Eski Saray’a hem de Yalı Köşkü’ne gitmiştir. Buralarda farklı günlerde düzenlenen eğlencelere katılıp, pehlivan güreşleri ile fişek gösterilerini seyretmiştir. Gittiği yerlerde ve katıldığı her eğlencede bol bol ihsânda bulunmuştur. Kutlamalar altı gün boyunca sürmüştür. İlk gün Harem’de izlediği Tomak gösterisi için tokmakçılara 500 ve güreşen pehlivanlara 22 kuruş ve iki tam altın verilmiştir. Duacı da ihmal edilmemiştir. Ertesi gün Yalı Köşkü’ndeki fişek gösterilerinde baş çavuş, vekil-i harc ve odabaşı ve diğerlerine de toplamda 70 kuruş verilmiştir. Eski Saray ve Yalı Köşkü ziyaret edilmiştir. Fişekçi Süleyman ile askerlere 150 kuruş verilmiştir (BOA, TS.MA.d. 2413.0050.3; Gençay, 2004: 65).

Evlilik yoluna attığı adım ise, yine annesi Adilşâh Kadın’ın ricası ile olmuştur (BOA, TS.MA.e. 807.90/1). Hatice Sultan’ın, Hotin Muhâfızı Seyyid Ahmed Paşa ile nişanlanması uygun görüldükten sonra çift, bir kutu içerisinde 2 adet nişan yüzüğü verilmesi kararlaştırılmıştır (BOA, TS.MA.e. 807.90/2-3). O sırada Hotin’de bulunan Seyyid Ahmed Paşa’ya da nişan haberi verilmiştir. Bu sayede Paşa, Hatice Sultan’a resmen namzet tayin edilmiştir (İlgürel, 1978; 18). Sultan I. Abdülhamid yeğeni Hatice Sultan’a, Yeni Saray’ın da bulunduğu meydandaki Zeynep Sultan Sarayı’nı yeğenine düğünde hediye etmek istemektedir. Bu sarayın ne durumda olduğunun kontrol edilmesinin ardından, harap bir halde olduğunun tespiti ile tamiri için emir vermiştir (BOA, HAT, 1451.61/1). 1786 senesine gelindiğinde, Hatice Sultan’ın çeyizi için hazırlıklar başlamış ve çeyizdeki eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır. Diğer yandan oturacağı sarayın tadilatı da sürmekte idi.

⁵ Tomak Oyunu, rakibin sırtına vurulan tomaklardan ismini alan bir oyundur.

Hatice Sultan’ın çeyizi, altın ve gümüş eşyalardan oluşmaktadır. Tuzluklar, fincan tabakları, tepsi çeşitleri, şamdan, taslar, sahanlar, kahve tepsisi ve sahan çeşitleri, altın olan bazı eşyalardandır. Leğen çeşitleri, kadehler, tavalar, buhurdan ile gülebdan ve tepsi çeşitleri ise gümüş eşyalardan bazılarıdır. Görüldüğü üzere Hatice Sultan’ın çeyizi bir hayli zengin bir içeriğe sahiptir. Gümüş eşyalar ise çoğunluktadır (BOA, TS.MA.d. 4918.0001). 1785 senesinde Hatice Sultan’ın çeyizi artık hazırdır. Ancak kendisi, evlenmek için bir sene daha beklemiştir. 1786’da Anadolu Valisi Seyyid Ahmed, evlilik merâsimleri için İstanbul’a davet edilmiştir. Hatta kendisine, günü ve saatinde İstanbul’a varması için emir buyrulmuştur. Bu emre göre Paşa’nın 30 Ekim günü, saat sabaha karşı beş iken İstanbul’a gelmesi gerekmektedir. Paşa geldiğinde çifte kayığa binecektir. Ardından, Sadrazam tarafından iki donanmış at ve takım hazırlanacaktır. Çuhadâr, şatırân ve matrakçı ise Paşa’nın ayakkabılarını Ahırkapı’da hazır halde bekletecektir. Ahmed Paşa kayığına, saat dört buçukta bindirilecektir. Paşa, Ahırkapı’ya vardığında, kendi sarayına gidecektir. Ertesi gün, hazırlanan damat takımları, Paşa’yı Sadrazam Konağı’na davet etmek amacı ile kendisine gönderilecektir. Ahmed Paşa, Sadrazam Konağı’na gittiğinde ise adet olduğu üzere, Sadrazam’ın eteğini öpmesi gerekmektedir. Sadrazam ise Damat Paşa’ya donanmış bir at ve elbâs takdim edilecektir, ardından Damat Ahmed Paşa kendi sarayına dönecektir. Görüldüğü üzere tüm teşrifat, en ince ayrıntısına kadar planlanmıştır. Hatta, bu teşrifat sırasında Damat Ahmed Paşa tarafından kimlere hangi hediyein takdim edileceği de önceden bellidir. Bunlar mücevher, altın ve gümüş cinsinden saatlerdir. Altın saatleri Çuhadâr ağa, Hasoda başı ağa, imam, rikabdâr gibi kimselere hediye edecektir. Kethüda, Dârüssaâde ve Hazinedâr ağası gibi hizmetlilere de mücevher saat, Has ahır görevlileri, şerbetçi, başkullukçu, baş müsahibe gümüş saat, Silahdar ve diğer ağalara da altın saat hediye edilecektir (BOA, TS.MA.d. 10101.3-1).

Hatice Sultan’ın Cihâz ve Arûs alaylarının güzergâhı da belirlenmiştir. Alay, önce Bâb-ı Hümayûn’dan, Cephâne önüne ve oradan da nakkâşhâne önüne gelecektir. Ayasofya Hamamı önüne varıldığında, Sepetçi köşesinden Soğuk Çeşme yolu ile Alay Kasrı’na ulaşılabilecektir. Bu kasrın altından geçerek, Şengül Hamamı’nın yokuşundan çıkılacaktır. Yerebatan Sarnıcı köşesinden devam edilecek ve Yeni Hamam önüne gelinecektir. Şeyhülislam Efendi’nin Konağı’ndan Terlikçiler Çarşısı’na geçilecektir. Kapıcılar Karhânesi köşesinden Çalak Tepesi’ne doğru çıkılacaktır. Nûr-i Osmanî Cami’nin Şekerci Kapısı’nın önünden Vezîr Hânı kapısı önüne varılacaktır. Dikili Taş başından, Köprülü Dârül-hadîs köşesine giden yol takip edilecektir. Peykhâne önüne çıkıldığında alay, bu yol üzerinden At Meydanı’na bağlanacaktır. Meydanda ilerleyerek yeniden Ayasofya Hamamı, Nakkâşhâne ve Cephâne önlerinden geçerek Yeni Saray meydanına gelinecektir. Sebîl⁶ yanından Hatice Sultan’ın sarayına ulaşılabilecektir (BOA, TS.MA.d. 10101.0002).

Tüm hazırlıklardan sonra 2 Kasım 1786’da çiftin nikahı kıyılmıştır. 8 Kasım günü ise Cihâz Âlâyı düzenlenmesi için talimat verilmiştir. Bu alaya katılmak için, devlet erkânından ileri gelen devlet büyükleri ve divan üyeleri hazır halde beklediler. Atları üzerinde bir alay geçişi yaparak, gelin Hatice Sultan’ın çeyizlerini kendi sarayına nakletmişlerdir. Perşembe günü ise Sadrazam ile sadâretten kimseler, Şeyhülislam, ocaklılar ve devlet ricâlinin tümü mükemmel bir “Gelin Alayı” düzenleyerek Hatice Sultan’ı kendi sarayına ulaştırdılar. Ertesi gün ise sultanın amcası I. Abdülhamid, Cuma namazından sonra yeni evli çiftin sarayına giderek onları tebrik etmiştir (İlgürel, 1978: 370-371). Bu ziyaret sırasında çift Sultan I. Abdülhamid’e, 1.200 kuruş hediye etmiştir. Ziyaretin, “Leyl-i velîme” ertesi, yani çiftin zifâf gecesinden sonra gerçekleştirildiği bilgisi, arşiv kayıtlarında da yer almaktadır (BOA, TS.MA.d. 2432.0001). Bu ziyarette Sultan Abdülhamid’e sunulan hediyeler, yalnızca nakit paradan ibaret değildir. Burada kendisine, yuvarlak elmaslar, inciler ve zümrütler ile bezenmiş bir kıt’a sorguç da hediye edilmiştir (BOA, TS.MA.d. 2432.11/2). Ayrıca Hatice Sultan’a pembe elması, zümrütlerle bezeli bir düğme, entariler ve samur kürk hediye edilmiştir. Damat Ahmed Paşa’ya ve

⁶ Sebîl ise, Hatice Sultan’ın dedesi III. Ahmed’in yaptırdığı çeşmedir.

Şeyhülislam’a da erkan samur kürk verilmiştir. Hatice Sultan’ın sarayının dekorasyonu için yastıklar, minderler hediye edilmiştir. Cihâz ile Arûs alaylarında görevli Dârüssaâde Ağası ile Kâtip Efendi’ye ise çeşitli kumaşlar verilmiştir (BOA, TS.MA.e. 263.3/1).

Evlendikten sonra kendi sarayında ikamet etmeye başlayan Hatice Sultan’ın Teke Sancağı’nda 4/1’lik yani rûb’ oranında hissesi bulunmakta idi (BOA, C.ML., 780.31834/1). Hatice Sultan’a çeyrek hisse verildiğine göre, kendisi buradan 13.750 kuruşluk bir kazanç sağlamaktadır. Diğer yandan tıpkı ablası Beyhan Sultan gibi, Hatice Sultan’ın da Mora Yarımadası’nda, Kalamata, Androsa ve Longar kazalarında çiftlik gelirleri bulunmaktadır. Bedeli ise 6.400 kuruştur. Tahsilât işlemlerinde Bostani Halil Ağa’yı görevlendirmişlerdir. Bu karar, ikisi tarafından alınmıştır (BOA, AE.SABH.I., 146.9897/1). Diğer yandan Mora Yarımadası’nda bir Liman kenti olan Gördüs’ün korunması adına, bu bölgeye muhafız olarak 1790 senesinde, Seyyid İbrahim ve kardeşi Mustafa Ağalar atanmıştır. 50 nefer ile muhafızlık görevini üstlenen bu ağalar daha önceden, Hatice Sultan’ın uhdesinde bulunan Salina kazasında voyvoda olarak hizmet görmekte idiler Mora Yarımadası’nın, özellikle limanlarının korunması, elbette burada pek çok mukâtaası bulunan Hatice Sultan için önemlidir (BOA, HAT, 267.15523).

Hatice Sultan’ın Zîştovi’de de bir mukâtaa geliri bulunmakta idi. Bu mukâtaanın kendisine sağladığı gelir, 60 bin kuruştur. 1798 senesinde mukâtaanın voyvodası Mehmet Tayyip Efendi vefat etmiştir ve Hatice Sultan’a olan borcunu ödeyememiştir. Ardından, kalan borcun dört taksit ile reaya tarafından ödenmesine karar verilmiştir. Bu taksitlerden ilki 50.190,5 kuruş, ikincisi 1.554 kuruş, üçüncüsü 8.244,5 kuruş ve sonuncusu da 1.554 kuruş olarak belirlenmiştir (BOA, C.SM. 914587/1). Diğer yandan Hatice Sultan, Erzurum Eyaleti’ndeki Hınıs ve Tekman sancaklarından da 3 bin kuruş üzerinden senelik 15.257 kuruş gelir elde etmekte idi. Hatta 1796 senesinde bu gelirlerin tahsili için İshak Paşa görevlendirilmiştir. İshak Paşa tahsil ettiği meblağı Erzurum gümrük emini ile birlikte sultana gönderecek idi (BOA, C.ML. 344.14199/1). Diğer yandan 1822 senesinde, Zîştovi ve Niğbolu’da mukataaları, Malkara’da ise çiftlikleri vardır. Diğer çiftlikler ise Yenişehir’dedir. Selanik, Midilli, İzmir, Emtia Ocaklığı ve Harîreden de gelir sağlamakta idi. Ayrıca, yine Sofya’dan 13.028 kuruş geliri bulunmakta idi (BOA, HH.d. 21517/3). Hatice Sultan’ın gelirlerine ilişkin başka kayıtlar da mevcuttur. Bu kayıtlar da Hatice Sultan’ın vefatından sonra tutulmuştur (BOA, HH.d. 21516/2).

16 Temmuz 1822 tarihinde vefat eden Hatice Sultan, üvey annesi Mihrişâh Valide Sultan’ın Eyüp’teki külliyesine defnedilmiştir. Ölümü Cevdet Paşa Tarihi’nde kısaca anlatılmıştır: "*27 Şevval [1237] günü hüdevendigâr-ı esbak Sultan Selim Han hazretlerinin hemşireleri Hatice Sultan dâr-ı ukbâya gitdi...*" (Sakaoğlu, 2015; 482). Sandukası ise, ablası Beyhan Sultan ve üvey annesi Mihrişâh Valide Sultan’ın sandukası ile yan yanadır.

Hatice Sultan’ın birçok hayratı bulunmaktadır. Bunlardan biri de İstanbul/Eminönü’ndeki Mısır Çarşısı’nın Tahmis Kapısı girişindeki büyük bir çeşmedir. Çeşmenin yapımı iki sene sürmüştür. 1806 senesinde yapımı tamamlanan çeşme, barok tarzını yansıtmaktadır (Eyice, 1993; 277-287). Hatice Sultan’a 1810 yılında çeşmenin giderleri sunulmuştur (BOA, C.EV. 655.33019). Çeşme son derece merkezi bir yerde, Kapalıçarşı ve Mısır Çarşısı’nın çok yakınındadır. Yaklaşık iki sene önce bir restorasyon geçirmiştir. Üzerindeki motifler ince işçilik ile işlenmiştir. Eminönü’nde hemen göze çarpmaktadır. Eski hali ile bakımsız kalmış idi. Çatısı üzerinden elektrik kabloları dahi geçmekte ve yabani otlar yetişmekte idi. Ancak geçirdiği bu son restorasyon sayesinde altın varaklı motiflerin renkleri daha canlı hale getirilmiştir. Mermeri de yenilenmiştir. Çeşmenin duruşu, bir kadının zevkine göre yapıldığının göstergesidir. Son derece zarif ve şık bir izlenim sunmaktadır. Ancak ne yazık ki sağ yanına ve arkasına inşa edilen yapılar, estetik görünümü olumsuz etkilemektedir.

Hatice Sultan, annesi Adilşah Kadın’ın Edirnekapı’da yaptırdığı camiye yeni baştan inşa ettirmiştir. Caminin yapıldığı alanda önceden St. J. Baptiste Kilisesi yer almakta idi (Sakaoğlu, 2015:

476-482). Cami, Şişhane Mescidi, Adilşah Kadın Mescidi ve Hatice Sultan Camii olarak da bilinmektedir. (Görür, 2020: 64) Çaprazında ise eski Bizans Tekfur Sarayı yer almaktadır. Blekherhernai Sarayı olarak da bilinen Tekfur Sarayı’nın İmparator Konstantin döneminde inşa edildiği düşünülmektedir (Tanrıverdi, 2019: 142-149). Cami, daha önceleri bir mescit olup, kız kardeşlerin anneleri Adilşah Kadın tarafından yaptırılmıştır. 1794-1796 yılları arasında, Seyyid Ahmed Halife’nin hâtib olarak görevlendirilmesi ve minare eklenmesi ile camiye çevrilmiştir. Bu tarihten itibaren, Cuma ve Bayram namazlarının kılınmasına da izin verilmiştir (BOA, C.EV., 304.15478). 1805 senesinde Hatice Sultan, kız kardeşinden de destek alarak camiye yeniden inşa ettirmiştir. Bu defa daha sağlam bir malzeme olan kagir, yani tuğladan yapılmıştır. 1942-1943 yılları arasında ise tamamen yıktırılmış ve bir süre daha bu halde kalmıştır. Mektebi ise 1946 senesinde yıkılmıştır. Ayvansarayî Hüseyin Efendi’nin Hadîkatü’l Cevâmi isim eserinde cami hakkında bilgiler yer almaktadır (Eyice, 1981: 135-147).

Hayratının yanı sıra Hatice Sultan’ın Ressam Melling’e yaptırdığı Neşâtâbad Sarayı meşhurdur. Hatice Sultan bir gün, Danimarkalı ıslahatçı Baron de Hubsch’un yalısını ziyaret etmiştir. Yalının bahçesini çok beğenmesi üzerine Hubsch kendisine, Fransız ressam ve mimar Anton Ignaz Melling’i önermiştir (Sakaoğlu, 2015: 478). Ressam Melling ise, sultan ile tanışmasının ardından, sarayını dekore ettiği gibi sarayın bir tasvirini de çizmiştir. Ressam Melling’in çalışmaları Sultan Selim tarafından da takdir edilmekte idi. Hatice Sultan’ın Melling tarafından yaptırılan sarayını ve sarayın bahçesini çok beğenmiştir. Bahçe akasya, leylak ve güller ile süslenmiştir ve labirent şeklindedir (Demir, 2021: 1554). Melling, “Sultan Mimarı” olmuş ve Hatice Sultan’ın sarayında kendisine bir daire tahsis edilmiştir. Melling artık, bu sarayın mimarı ve Hatice Sultan’ın da en yakını idi. Hatta Sultan’a Latin Alfabesi’ni öğretmiş ve bir Osmanlı kadının ilk kez Latin harfleri ile Türkçe mektup yazmasına vesile olmuştur. Hatice Sultan, Latin harflerini kullanarak Türkçe mektuplar da yazmıştır (Koçu, 2016: 179-183). Melling’in resimleri ve mimari eserleri, Sultan Selim döneminin Nizâm-ı Cedit hareketlerine, yenilik furasına son derece uygun idi. Melling, Hatice Sultan’ın ve Sultan Selim’in desteğini alması sayesinde, İstanbul’un silüetine yenilik ve Avrupai bir hava katmıştır. III. Selim döneminin Nizam-ı Cedit hareketleri, sanatsal ve mimari alanlarına da etki etmiştir. Hatice Sultan için yaptığı Neşetâbâd Sarayı, esasen bu dönemin önemli bir sembolüdür. 11 Temmuz 1822 tarihinde üst katı ve müstemilatının inşası tamamlanmıştır. Saraya saçaklar ve Malta taşından süslemeler yapılmıştır (BOA, TS.MA.d. 8845). Hatice Sultan’ın Neşetâbâd Sarayı, Şeyh Galip’in bir şiirine de övgü konusu olmuştur: “...Hoşâ kasr-ı müzerkeş tâk-ı bî-mâmend-i müstesnâ / Ki eyler ser-fürû eyvânına bu künbed-i minâ / Meğer bu kasr-ı reng-â-reng bir simûrg-ı ma’nâdır / İki şeh-perîdir güyâ iki bâğ-ı Behişt...” Dizeleriyle sarayın güzelliğini aktarmaktadır (Kalkışım, 1994: 140-141).

Ayrıca saray, her yanının rengarenk olması sebebiyle Simurg kuşu ve cennet bahçelerine benzetilmektedir. Altın sırmalar ile işlenmiş, eşsiz bir yapı olduğu vurgulanmaktadır. Dizelerin devamında sarayın kristal aynalar ile dolu olduğundan söz edilmektedir ve gül tarhı olan bahçeler betimlenmektedir. Görenlerin altın ve gümüşler ile büyüleneceğini, sarayın bir mücevher denizi olduğunu zannedeceği ifade edilmektedir. Hatice Sultan’ın şahsiyeti de övülmektedir (Kalkışım, 1994: 140-141). Ressam Melling noktasında, Avrupalı bir mimarın, padişah ve sultanlara bu denli yakın olabilmesi, onların özel yaşantılarının içerisinde yer alabilmesi şaşırtıcıdır. Bu durum, Sultan Selim’in gerçek manada yenilikçi ve açık görüşlü karakterini ortaya koymaktadır. Hatice ve Beyhan sultanların da padişahın bu faaliyetlerini desteklemeleri, bu üç kardeşin yenilik arzusunda buluştuklarının göstergesidir. Üçü de yeniliklere açık, farklılıklara tutkun yapıdadırlar.

3. Sonuç

Osmanlı hanedan kızlarının kendi hallerinde, renksiz, saraya sıkışıp kalmış bir yaşam sürmemişlerdir Üstelik hanedan kızlarının toplumun ve sarayın diğer kadınlarından ayrıcalıklı bir konumda olduğu kesindir. Bu ayrıcalık özgürlükleri doğurmakta, ortaya çıkan özgürlük ise hem sosyal

hem ekonomik bir niteliğe kavuşmaktadır. Sultan efendiler harem hiyerarşinin dışında kalmaktadırlar. Onları harem ve hatta saray, reâya ve berâya hiyerarşisinden uzak tutan esas, hanedan soyundan olmasıdır. Tıpkı padişah ve şehzadeler gibi, kendisi de Osmanlı soyu mensubudur. Sosyal ve ekonomik ayrıcalıkları, özgürlükleri de bu durumdan ileri gelmektedir. Ancak elbette sultanlar ya da diğer hanedan kadınları, topluma bu ayrıcalıklarını yansıtmazlar. Nitekim onlar da kendilerini, tıpkı padişah ve mensubu oldukları aile gibi, halkın bânisi ve yardımcısı olarak görmektedirler. Kamusal yapılar inşa ederek, vakıflar kurarak toplum yararına hizmet görürler. Nitekim sultanlar, Osmanlı ailesinin de temsilcisi olarak bu görevi üstlenirler.

Girişilen hayır faaliyetleri saray ile toplum arasında bir köprü görevi görmektedir. Kendilerine tahsis edilen gelirlere bütçe ayırarak bu tür faaliyetlere girerler ve toplumsal yaşantıda bu şekilde var olma imkânı elde ederler. Onları haremdaki ve toplumdaki diğer kadınlardan ayrıcalıklı kılan diğer hususlardan biri, boşanma hakkını ellerinde bulundurmaları; diğeri de evlenerek kendi saraylarına sahip olmalarıdır. Toplum içerisindeki kadınlar, istisnalar dışında boşanma hakkına sahip değil iken, Sultanlar hanedan mensubu olmaları sebebi ile eşlerini boşama hakkına sahip olmakta idiler.

Yaptıkları evlilikler, karı-koca ilişkisinden ziyade, efendi ve hizmetli ilişkisi gibi yorumlanabilir. Zira hanedan kızları, evliliklerini de kuruluştan beri, komşu beyliklerin yanı sıra, devlet yararına çalışacak görevliler ile yapmışlardır. Makamları ne olursa olsun bu damatlar, sultan eşlerine bağlı ve sadık olmak zorunda idiler. Sultanlar evlendikleri zaman kendi saraylarında yaşamaya başlayıp, harem kurallarından da uzak kalmakta idiler. Ancak harem terbiyesi ile yetişmiş olmaları, muhtemelen kendi saraylarında da aynı usul ve kaideleri devam ettirmeleri sonucuna yol açacaktır. Ancak yine de gerek aileleri ile yaşadıkları sarayda, gerek ise evlendikten sonra yaşamaya başladıkları kendi saraylarında ekonomik ve sosyal özgürlüğe sahiptirler. Osmanlı hanedan kızı olan sultan efendiler, III. Mustafa’nın kızları Şah, Beyhan ve Hatice Sultan örnekleri üzerinden ele alınmıştır. Kendilerine, babalarının saltanatında, daha beşikte iken bile maaş ve mukataa bağlanmaya başlamıştır. Belli bir yaşa gelene kadar dairelerinin alışverişleri, onların adına ve ihtiyaçlarına yönelik başkaları tarafından yapılmıştır. Ancak büyüyüp belirli olgunluğa gelmeye başladıktan sonra sultanların, bu alışverişleri yönlendirmeleri yüksek bir ihtimaldir. Özellikle kendi saraylarında yaşarken yaptığı çeşitli mutfak, gıda, mobilya, tekstil, hijyen alışverişleri, doğrudan kendi tercihlerini yansıtmaktadır. Sultanların doğumları da düğünleri de büyük merasimlerle kutlanmıştır.

Kız kardeşlerden Şah Sultan, 20 Nisan 1761 tarihinde dünyaya geldiğinde teşrifat gereği ön kutlamalar yapılmış, padişah ihsanlarda bulunmuş ve müjde önce saraya sonra tüm şehre duyurulmuştur. Ramazan dolayısıyla doğum şenlikleri bayrama ertelenmiş, bayramda ise şehrin her yerinde büyük kutlamalar, ikramlar ve gösteriler düzenlenmiştir. Aynı gelenek, 1765’te Beyhan Sultan ve 1768’de Hatice Sultan’ın doğum şenliklerinde de uygulanmıştır. Şehir kandil ve donanma, müzik ve dans gösterileri ile şenlenmiş, sokaklar, dükkanlar ve evler rengarenk süslenmiştir. Şehirde gerçek anlamda bir eğlence ve neşe ortamı tesis edilmiştir. Şah, Hatice ve Beyhan sultanlar, ikamet ettikleri saraylarının yanı sıra farklı saraylarda inşa ettirmişlerdir. Bu saraylarını çeşitli, renkli kumaşlar ve değerli mücevherler ile kaplanmış eşyalar ile donatmışlardır. Haliç kıyıları ve Boğaziçi, kız kardeşlerin en çok tercih ettiği yerleşkelerdir. Maddi durumları iyi, zaman zaman tahsilatta ve idarede çıkan sorunlara rağmen mukataa gelirleri yüksektir. Sultanların kişisel harcamaları da maddi durumlarının iyi olduğunun birer göstergesidir. En çok, mobilya, tekstil ve kıyafet harcamaları kayıtlıdır. Sahip oldukları sarayların inşa ve zaman zaman girişilen tadilat faaliyetleri de bu hususta hatırı sayılır bir bütçe ayırmalarına neden olmuştur.

Şah Sultan’ın küçüklüğünde kendisine tahsis edilen ve evlendiğinde yerleştiği sarayı, pek çok odaya sahiptir ve dekorasyonu oldukça renklidir. Beyhan Sultan’ın Eyüp, Defterdarburnu, Bebek, Arnavutköy hattındaki sarayları ise Avrupai tarzda inşa edilen sarayların önemli örneklerindendir. Aynı

yorum, Hatice Sultan’ın Neşetâbâd Sarayı için de yapılabilir. Saray inşa ettirmelerinin yanı sıra Sultan efendiler, gelirleri ile cami, çeşme ve mektep gibi hayır eserleri de inşa ettirmişlerdir. Şah Sultan’ın Eyüp’teki Külliyesi’nde çeşme ve mektep bulunmaktadır. Yeşildirek’te de bir çeşme yaptırarak kamu yararına hizmet görmüştür. Beyhan Sultan’ın çeşmeleri sayıca fazladır. Arnavutköy, Kuruçeşme, Kasımpaşa’da son derece zarif çeşmeler inşa ettirmiştir. Mahmutpaşa’da ise bir mektep kurarak eğitim-öğretim faaliyetlerine katkı sağlamıştır. Hatice Sultan’ın Eminönü’ndeki çeşmesi ve Edirnekapı’da kardeşinin de yardımlarıyla yeniden onardığı Adilşah Kadın Camii, bugün hala kendi adında hizmet vermektedir. Kız kardeşlerin inşa ettirdikleri tüm hayır eserleri, İstanbul’un nüfus bakımından kalabalık yerleridir. Dolayısıyla kamuya yarar sağlanması bakımından, seçilen bölgeler uygundur. Bunların yanı sıra kız kardeşler içerisinde Beyhan Sultan’ın, sahil saraylarını sık sık tamir ve bakım işleminden geçirdiğini ifade etmiştik. Bu noktada bir hususun altını çizmekte fayda vardır. Özelden genele bir değerlendirme yaptığımız zaman, bir sultanın kendisine ait sarayı onarması, sarayın ömrünü de uzatacaktır. Dolayısıyla saray, kendisinden sonra başka sultanlara ya da diğer hanedan üyelerine de tahsis edilebilecektir. Örneğin, Beyhan Sultan’ın Akıntıburnu’ndaki sahil sarayı ölümünün ardından II. Mahmud’un kızı Mihrimah Sultan’a tahsis edilmiştir.⁷ Nitekim sahil sarayların dönem dönem el değiştirmesi ve farklı sultanlara verilmesi, sık görülen bir durumdur (Eruz, 2008; 530-532).

Neticede, evlendikten sonra kendi saraylarında daha rahat bir yaşam sürdürdüklerini ifade edebiliriz. Kendilerine ayrılan gelirler ile ihtiyaç ve isteklerini karşılamışlardır. Gelirlerini, hayır işlerinin yanı sıra, lüks ve rahat bir yaşam için kullanmışlardır. Kaliteli kumaşlar ile diktirilen kıyafetler giyinmişler, değerli mücevherler ile bezeli takılar takmışlar, saraylarını değerli ve kaliteli eşyalar ile donatmışlardır. Uzaklaşmak, dinlenmek amacı ile birden çok saray inşa ettirerek, istedikleri saraylarda, farklı zamanlarda ikamet etmişlerdir. Bu durum, sultanların diledikleri yerde tatil yapma ya da ikamet etme özgürlüklerinin göstergesidir.

Çatışma Beyanı (Competing Interests)

Çalışmanın yazarı, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

The author declares that they have no competing interests.

Destek ve Teşekkür (Fundings and Acknowledgment)

Çalışma, kamusal, özel, ticari nitelikte ya da kâr amacı gütmeyen herhangi bir kurumdan destek alınmadan hazırlanmıştır.

This research received no specific grant from any funding agency in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Etik Beyanı (Ethical Statement)

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Araştırmacının Katkı Oranı (Author’s Contributions)

Bu makale yazarın kendi çabaları ve incelemeleri neticesinde oluşturulmuştur.

This article was created as a result of the author's own efforts and reviews.

⁷ Ancak Beyhan Sultan’ın sakındığı bu saray yol yapımı sırasında yıkılmış ve günümüze ulaşamamıştır.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi (BOA)

TS.MA.e. (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakları), 125/47, 156/60/1, 1298/36, 9961/450.451, 286/021/2, 152/1.2, 38.9/1.4, 173/25, 807/90/1.2,3, 1282/11.3, 395/72.1, 172/16.12, 175/8.1, 171/10/13.1, 173/1-3-6, 173/3.3, 173.25, 215/54/10.16, 173.38,41, 173.5/3-18/1.19, 263.3/1.

TS.MA.d. (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri), 2405; 12.11, 6364/1, 2427, 2410.49.1, 2410.49.2, 2432.1, 3033.0001, 2411.87-89, 2414.0073-84, 2842.0001-7, 871/0001/34-68, 863.0001/2-4, 864.0001, 860.0001/2, 2250, 2413.0050/3, 4918.000, 10101.3-1, 10101.0002, 2432.0001, 8845.

C.SM. (Cevdet Saray), 13/653, 25-1262, 30.1507, 914587/1.

C.ML. (Cevdet Maliye), 38/1738, 663/27119, 723.29586.1, 780.31834/1, 344.14199/1.

C.EV. (Cevdet Evkaf), 375/19025, 655.33019.

AE. SSLM.III. (Ali Emirî Sultan Selim III), 106-6409.1, 399.23003.3, 418.23980/2.1

AE. SMST.III. (Ali Emirî Sultan Mustafa III), 19.1285, 183/14402

AE.SABH.I. (Ali Emirî Sultan Abdülhamid I), 146.9897/1, 146-9897/1

HAT. (Hatt-ı Hümayûn), 267.15523, 22.1080, 1451.61/1.

HH.d. (Hazine-i Hassa Defterleri), 21517/3, 21516/2

Birincil Kaynaklar

Ahmed Cevdet Paşa. (2018). *Târîh-i Cevdet*. (3. Cilt). Abdülkadir Özcan (haz.). TTK Yayınları: Ankara.

Ahmed Vâsıf Efendi. (1978). *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr*. Mücteba İlgürel. (yay). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları. İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi: İstanbul.

Ahmed Vasıf Efendi (1959). *Târih-i Vâsıf*. Marmara Üniversitesi İ.F. Kütüphanesi: Şişli.

Çeşmî-zâde Mustafa Reşid. (1993). *Çeşmî-zâde Tarihi*. Bekir Kütükoğlu (haz.). İstanbul Fetih Cemiyeti. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi: İstanbul.

Mehmed Hâkim Efendi. (2019). *Hâkim Efendi Tarihi*. (2. Cilt). Tahir Güngör (haz.) T. C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı: İstanbul.

Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi. (1978). *Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târîhi Mür'i't-tevârih*. M. Münir Aktepe (haz.). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları. Edebiyat Fakültesi Matbaası: İstanbul.

Şeyh Gâlib (1994). *Divân*. Muhsin Kalkışım (haz.). Akçağ Yayınları. Feryal Matbaası: Ankara.

İkincil Kaynaklar

Aktepe, Ş. Erol, E. (2019). *Osmanlı Dönemi Gelinlikleri ve Gelin Başlıkları*. 3(5). 339-349.

Akyıldız, A. (2017). *Haremin Padişahı Valide Sultan Harem'de Hayat ve Teşkilat*. Timaş Yayıncılık: İstanbul.

Arıkan, S. (1988). *Selim'in Sırkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Ruznâme*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı. İstanbul.

Aykan, E. (2019). *III. Ahmed'in Kızı Büyük Esma Sultan (1726-1788)*. Yüksek Lisans Tezi. T.C. Balıkesir Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Tarih Anabilim Dalı. Balıkesir.

Başarır, Ö. (2018). *Hanedan Kızları ve Gelirleri XVIII. Yüzyıl ve XIX. Yüzyılın İlk Çeyreği*. Kriter Yayınevi: İstanbul.

Baykal, E.. (2008). *Osmanlılarda Törenler*. Yüksek Lisans Tezi. T.C. Trakya Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Tarih Anabilim Dalı. Edirne.

- Cenkmen, E. (1948). *Osmanlı Sarayı ve Kıyafetleri*. Türkiye Basımevi Türkiye Yayınevi. 500. Yıl İstanbul Serisi.
- Çiçek, H. (2018). *(Vekâyi ’nüvis) Sadullah Enverî Efendi ve Tarihi ’nin II. Cildinin Metin ve Tahlili (1187-1197/1774-1783)*, Doktora Tezi. T.C. Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Erzurum.
- Demir, R. (2021). Şeyh Galip ve Diğer III. Selim Dönemi Şairlerinin Beyhan Sultan ve Hatice Sultan İçin Yazdığı Şiirler. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 8-4. 1547-1555.
- Egemen, A. (1993). *İstanbul’un Çeşme ve Sebilleri*. Arıtan Yayınevi: İstanbul.
- Ersöz, B. (2020). *III. Mustafa’nın Kızı Beyhan Sultan ve Hayatı*. Doktora Tezi. T.C. İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Tarih Anabilim Dalı. İstanbul
- Eyice, S. (1992). “*Beyhan Sultan Çeşmesi*”. DİA. (C 6, 65). TDV Yayınları: İstanbul.
- Eyice, S. (1993). “*Çeşme*”. DİA. (C 8, 277-278). TDV Yayınları: İstanbul.
- Eyice, S. (1981). İstanbulun Ortadan Kalkan Bazı Tarihi Eserleri. *Tarih Dergisi*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası: İstanbul. 135-147.
- Genç, M. (2020). “*Mukâtaa*”. DİA. (31, 129-132). TDV Yayınları: Ankara.
- Gençay, S. (2004). “Osmanlı’da Saray Eğitim Kurumu Olarak Enderûn-u Hûmayun’da Spor Faaliyetleri”, *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1). 65.
- Görür, C. (2020). *Sultan III. Mustafa: Ailesi, Günlük Hayatı, Dini ve İlmi İlgileri*. Doktora Tezi. T.C. Bilecik Şeyh Üniversitesi. Sosyal Bilimleri Enstitüsü. Tarih Anabilim Dalı. Bilecik.
- Hammer, J. V. (2010). *Büyük Osmanlı Tarihi*. (C. 9-10). Mümin Çevik (haz.). Hürriyet: İstanbul.
- Irmak, Y. (1991). *III. Mustafa Rûznâmesi (H.1171-1177/M.1757-1763)*. Yüksek Lisans Tezi. T.C. Marmara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- İpşirli, M. (1997) “*Harem*”. DİA. (C 16, 135-138). TDV Yayınları: İstanbul.
- Koçu, E. R. (2016). *Hatice Sultan ile Ressam Melling Tefrikalaşmış Hikayeler*. Doğan Kitap: İstanbul.
- Maydaer, S. (2007). Klâsik Dönem Osmanlı Toplumunda Boşanma (Bursa Şer’iyye Sicillerine Göre). *T.C. ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ. İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ* (1). (C 16, 299-320)
- Önal, A. (2015). *Payitaht İstanbul’da Osmanlı Merasimleri. Antikçağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*. III. Coşkun Yılmaz (ed.). 404-449. İstanbul.
- Özaydın, A. Bozkurt, N. (1997). “*Harem*”. DİA. (C 16, 138-152). TDV Yayınları: İstanbul.
- Özcan, A. (1994). “*Devşirme*”. DİA (C 9, 254-257). TDV Yayınları: İstanbul.
- Özgüdenli, O. G. (2009). “*Sultan*”. DİA. (C 37, 496-497). TDV Yayınları: İstanbul.
- Parlak, S. (2010). “*Şah Sultan Külliyesi*”. DİA. (C 38, 258-260). TDV Yayınları: İstanbul.
- Parlak, S. (2020). “*Mihrişah Vâlîde Sultan Külliyesi*”. DİA. (C 30, 42-44). TDV Yayınları: Ankara.
- Parlaz, S. (2013). *Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal of History School (JOHS)*. 6(XV). 57-89.
- Peirce, L. P. (1996). *Harem-i Hûmayun Osmanlı İmparatorluğu’nda Hükûmranlık ve Kadınlar*. Ayşe Berktaş (çev.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul.
- Sakaoğlu, N. (2015). *Bu Mülkün Kadın Sultanları*. Alfa Tarih: İstanbul.
- Şehsuvaroğlu, H. Y. (1948). *Tarihten Sahifeler Arnavutköy Sahihsarayı*. Boğaziçi Lisesi. Akşam. TT-S0126.
- Süreyya, M. (1996). *Sicill-i Osmani*. (2,4,5,6). Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul.

- Tanişık, İ. H. (1943). *İstanbul Çeşmeleri I*. Maarif Matbaası: İstanbul.
- Tanişık, İ. H. (1945). *İstanbul Çeşmeleri II*. Maarif Matbaası: İstanbul.
- Tanrıverdi, Ü. (2019). Bizans ve Osmanlı’nın Buluştuğu Yer: Tekfur Sarayı. *Üsküdar Kültür, Sanat ve Medeniyet Dergisi* 9(1). Üsküdar. 142-149.
- Uluçay, M. Ç. (1992). *Harem II*. Baskı 3. TTK Basımevi: Ankara.
- Uluçay, M. Ç. (2011). Padişahların Kadınları ve Kızları. Ötüken: Ankara.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1984). *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*. T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. Türk Tarih Kurumu Yayınları VIII (15). Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara.
- Yıldırım, C. (2017). Rengin Arkeolojisi – Kırmızının Simge Tarihi. *Uluslararası Disiplinlerarası ve Kültürlerarası Sanat* 3(3). 1-9.